

8

Політичні партії та партійна система України

Формування багатопартійності в Україні. Джерела формування політичних партій України сягають початку ХІХ століття. Першою політичною партією європейського зразка на українських землях прийнято вважати Руську українську радикальну партію, яку наприкінці 1890 р. організували відомі українські письменники, вчені та громадські діячі М.Павлик, І.Франко, Є.Левицький, Т.Окуневський, В.Охримович. Соціальною опорою партії визнавали селянство. Її програма містила мінімальні та максимальні вимоги. У 1899 р. з неї виділилося дві партії – Українська соціал-демократична та Національно-демократична. Якщо перша ставила собі за мету боротьбу за втілення ідей соціалізму, то друга добивалася об'єднання всього українського народу в єдиний національний організм на засадах політичної та культурної самостійності.

На східноукраїнських землях про партійне життя можна говорити з часу створення Революційної української партії (РУП), установчий з'їзд якої відбувся 11 лютого 1900 р. у Харкові. В 1902 р. з неї вийшла група націонал-радикалів, які утворили Українську народну партію на чолі з М.Міхновським. Він розробив "Десять заповідей для УНП" (одна, єдина, неподільна, самостійна, вільна Україна, Україна для українців, усюди і завжди вживай української мови та інші). Тоді ж від РУП відокремилися народники (М.Шаповал, М.Залізник), які примкнули до партії есерів. У 1903 р. від РУП відкололася Українська соціалістична партія на чолі з Б.Ярошевським. У 1900 р. була створена Українська соціалістична партія, яка виступала за "Українську республіку". Після вступу до неї у 1903 р. частини РУП це була єдина з соціалістичних партій Росії, яка наголошувала на важливості національного питання й визнавала права українського народу.

Восени 1904 р. була створена Українська Демократична партія. Її програма містила як політичні (парламентський лад, автономія), так і економічні вимоги (8-годинний робочий день, державна пенсія німецьким тощо). Згодом з її лав вийшли представники радикального крила, які утворили Українську Радикальну партію, головою якої став Б.Грінченко.

Восени 1905 р. УДП та УРП провели об'єднавчий з'їзд і утворили Українську Демократичну Радикальну партію, яка згуртувала значну частину національно свідомих людей. У грудні 1904 р. утворилася Українська Соціал-Демократична Спілка. Вона вийшла з РУП під проводом М.Меленевського та Лесі Українки, а в 1905 р. ввійшла до складу РСДРП на основі окремого статуту. Під час виборів до I Державної Думи (1906 р.) вона проявила себе як русифікаторська організація.

У 1906 р. зі складу УНП виходить група автономістів, які заснували Українську демократичну партію, що проіснувала всього кілька місяців. У лютому 1907 р. свою програму прийняли українські соціал-революціонери. Вони вимагали скликання Українських Установчих Зборів. У цей час в Україні також діяли і терористичні революційні організації. Це "Оборона України", "Українська Народна Оборона". Існувало також декілька груп анархістів, активними на території України були і загальноросійські політичні партії. Влітку 1917 р. в Україні нараховувалося понад 30 політичних партій різних напрямів. До української Центральної Ради увійшли українські есери, соціал-демократи, соціал-федералісти, соціалісти-самостійники, українська демократично-хліборобська партія, які представляли всі частини політичного спектру. Перемога більшовизму в жовтні 1917 р. поклала край розвитку в Україні як парламентаризму, так і багатопартійності.¹

На західноукраїнських землях напередодні проголошення ЗУНР найбільш впливовими були три партії – Українська національно-демократична партія, Українська соціал-національна партія і Українська радикальна партія. На противагу партіям Центральної Ради, галицькі партії були партіями парламентського типу. В лютому 1919 р. була створена комуністична партія Східної Галичини, хоча ідеологія більшовизму не мала тут широкого поширення.

Отже, вже на початку ХХ ст. в українському політичному русі намітилося дві тенденції – перша, спрямована на захист

¹ Голобуцький О., Кулик В. Історія українського політичного руху (II пол.ХІХ – 1917 р.) // Академія, 1995.

національних інтересів, друга – на захист соціальних. Перша розвивалась переважно в Галичині, друга – в Наддніпрянській Україні.

Поразка національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. зумовила значні зміни в партійному житті, в першу чергу на східноукраїнських землях, окупованих більшовиками. На західноукраїнських землях, де панувала Польща, ситуація була дещо іншою, але теж несприятливою для діяльності українських політичних партій.

У 1920 р. для боротьби з окупаційним режимом виникає Українська військова організація, яка стала засновником Української партії національної революції, котра пізніше об'єдналась з Українським національно-демократичним об'єднанням.

28 січня – 3 лютого 1929 р. відбувся I Конгрес українських націоналістів. У ньому взяли участь 28 представників всіх націоналістичних організацій. Конгрес схвалив політичну програму українського націоналізму і утворив ОУН. ОУН виходила з того, що лише суверенна держава може забезпечити всебічні інтереси нації. Її основними засадами були "всеукраїнство, надпартійність і монократизм".

У 1926 р. після об'єднання галицьких радикалів із волинськими соціал-революціонерами утворилася Українська соціалістична радикальна партія, яка ставила собі за мету боротися за самостійну Трудову Республіку. На виборах до парламенту в 1928 р. вона здобула 8 посольських мандатів, що дало їй можливість сформуванню партійну фракцію.

У 1925 р. було створене Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), яке відстоювало соборність та державність України. Перехідним етапом на шляху до досягнення кінцевої мети визнавалася Радянська Україна. Однак колективізація, голодомор і репресії в східній Україні змусили її відмовитися від радянофільства і перейти на пропольські позиції. У 1938 р. УНДО виступило за автономію Західної України в складі Польської держави.

Українська соціал-демократична партія не мала помітного впливу. Після переходу керівництва партії на комуністичні позиції її діяльність була заборонена польським урядом. Частина її симпатиків перейшла до Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), а інша відновилися як соціал-демократична партія, увійшовши до складу Соціалістичного Інтернаціоналу. У 1938 р. КПЗУ була розпущена рішенням III Інтернаціоналу.

Після окупації Західної України більшовиками діяльність українських політичних партій фактично припиняється і відроджується лише на початку 90-х рр. у період так званої "перебудови".²

Головними гаслами "перебудови" стали гласність і плюралізм, що в трактуванні Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) означало дозвіл на певну свободу інакомислення в рамках соціалістичного ідейного вибору. Незважаючи на обмеженість гасел перебудови, навіть цього виявилось достатньо, аби розбудити пригнічену суспільну активність громадян. Політична енергія мас, досі не задіяна в системі політичних інституцій СРСР, почала оформлятися організаційно. Спочатку дозована гласність і плюралізм у засобах масової інформації, потім створення політичних клубів і неформальних об'єднань, згодом – народних фронтів, а далі партій. Таким був шлях становлення багатопартійності в Україні.

Показово, що в період з 1987 р. по 1989 р. в Україні утворилося понад 125 громадсько-політичних клубів, груп та об'єднань.³

Шукаючи відповіді на питання, чому в цей період активність громадян не вписалася в традиційні для радянської системи форми громадської діяльності, можемо виділити наступну систему детермінант:

- неможливість представництва групових специфічних інтересів в тодішній системі суспільних об'єднань, в якій інтереси розглядались на рівні великих соціальних груп, а їх природна різноманітність ігнорувалась;

- загальна криза політичної системи, яка знаходила свій прояв у кризі легітимності її політичних та державних інститутів, традиційної системи вартостей і особливо у кризі участі, оскільки зростаюча активність населення, його прагнення впливати на суспільно-політичне життя, на процеси прийняття політичних рішень не могли бути реалізовані в рамках традиційних громадських організацій. Нетрадиційні суспільні організації стали формою прояву зростаючої політичної та громадянської активності населення;

- зростаюча незадоволеність людей власним становищем у суспільстві, можливостями самореалізації та впливу на

² Історія суспільних рухів і політичних партій України (XIX -XX ст.).- Львів, 1998

³ Білоус А. Політичні об'єднання України. - К., 1993.

суспільні процеси сприяли популярності нових суспільних утворень, які були закладені в механізмі їх функціонування, - вільний вхід та вихід, вільне обговорення будь-яких проблем, самостійність первинних організацій;

- можливість реалізації в нових суспільних утвореннях потреби у спілкуванні на основі спільних інтересів.

Не в останню чергу ріст числа політичних об'єднань був зумовлений надмірною бюрократизацією держави, розчаруванням широких верств населення в офіційних владних структурах, які виявились нездатними до ефективної управлінської діяльності. Багато з тих, хто розчарувались, шукали нових форм захисту своїх прав та інтересів, а це зумовлювало процес утворення нових секторів політичного життя.

Суттєвим фактором розвитку політичної самодіяльності мас були суперечності перебудовних процесів, які вели до поглиблення кризи влади та економіки, росту злочинності, загострення міжнаціональних, релігійних, мовних та інших стосунків. Все це викликало політизацію мас, збурювало опозиційну активність, яка зростає особливо стрімко в кризові періоди.

Надзвичайно великий політизуючий вплив на населення України мали вибори до Верховної Ради СРСР, які відбувалися в березні 1989 року. Це проявилось у бурхливих кампаніях по висуненню кандидатів у депутати, повній та прямій трансляції по телебаченню найбільш відкритого і суперечливого за останні 75 років офіційного зібрання, утворення нового органу законодавчої влади, який оголосив своєю прерогативою контроль за державними органами (в т.ч. і КДБ).

"Групами тиску", які вели себе, по суті, як самостійні партії, були парламентські групи у складі Верховної Ради СРСР, сформовані за ідейною (Міжрегіональна депутатська група, група "Союз"), професійною (аграрники) або іншими ознаками (молодіжна група "Смена"). "Партійність" їх діяльності проявилася в підкреслено демонстративній конфронтації за ознаками "ми - вони", "наші - чужі"⁴. Величезний політизуючий вплив на населення України справила діяльність Народної Ради - першої легальної опозиції в українському парламенті. Вона об'єднала близько 125 народних депутатів - представників

⁴ Холмская М.Р. О многопартийности в странах СНГ // Государство и право, 1992, № 9.

депутатських груп "Відродження", "Вільні демократи", "За права людини", "Незалежність", "Демократична платформа КПУ", які протистояли комуністичній більшості парламенту (т.зв. "групі 239").

До зазначених причин слід додати й зовнішні чинники. Це насамперед значне відставання України від перебудовних процесів, що проходили в центральних регіонах країни, республіках Прибалтики, повна дискредитація діяльності республіканського керівництва КПУ.

Після усунення в 1972 р. першого секретаря компартії України П.Шелеста, якого запідозрили в націоналізмі, його наступник В.Щербицький доклав значних зусиль, щоб в апараті компартії України не було й сліду інакомислення й непокори. Тому за часів "перебудови" серед українських керівників компартії не виявилось жодного реформатора на зразок Б.Єльцина чи О.Яковлева в Росії.

Установчі з'їзди народних фронтів Естонії, Латвії, Литви, які відбулися в жовтні 1988 р., дали значний імпульс політичній активності населення України, стали свого роду зразками опозиційної поведінки.

Поява багатопартійності у 80-х рр. на Західній Україні була явищем цілком природним, оскільки ця частина України впродовж ХІХ та першої половини ХХ ст. пройшла типовий для усієї Центральної Європи процес формування і розвитку "третього стану", а разом з ним і громадянського суспільства. Історична пам'ять без особливих труднощів відновила тут традиційні інститути та цінності.

Історія Лівобережжя, а значною мірою і центральної України розвивалась у зовсім іншій системі координат. Практично аж до 1917 р. говорити про скільки-небудь серйозний розвиток тут громадянського суспільства не доводиться. Усі ті інститути та цінності, які в Галичині були природними, тут починали творитися практично з нуля.

Таким чином, дві частини України підійшли до утворення багатопартійності з цілком різним історичним минулим. Різна історична традиція багатопартійності наклала, безперечно, свій відбиток на формування багатопартійності в сучасних умовах, відвівши Галичині (на перших етапах її становлення) роль "політичного П'ємонту". Саме з посилань на історичний досвід

багатопартійності в Україні початку ХХ ст. розпочався процес відновлення української багатопартійності в сучасну добу.⁵

Протягом останнього століття в українській політичній думці домінували різні напрямки. Панування соціалістичних ідей після розгрому УНР змінилось надією, що українську державність зможуть вибороти націонал-комуністи. Після їхнього знищення прапор визвольної боротьби на тривалий час підхопили інтегральні націоналісти, які згуртувались в ОУН і створили УПА. У 60-х рр. цей напрям реалізовував так званий Український національний фронт. Хрущовська відлига привела до переважання загальнодемократичної, ліберальної тенденції, пов'язаної з діяльністю журналу "Український вісник" і Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (УГС).

Окремої уваги заслуговує питання про безпосередній вплив українського дисидентського руху 60-70-х рр. на процес формування партійної системи в Україні. Відзначимо два основних моменти у розвитку українського дисидентського руху, які мали визначальний вплив на формування специфіки системи політичної багатопартійності в Україні:

1. І. Лисяк-Рудницький та Б.Кравченко, незалежно один від одного, підкреслювали монолітність українського дисидентського руху, в основу якого було покладено національний патріотизм. Повз їх увагу не пройшла непоміченою важлива тенденція: в 60-70-х рр. направленість векторів національного і демократичного протесту в рамках українського дисидентського руху співпадали. Ця одно векторність виявилася принципово важливою напередодні створення політичних партій в Україні, а також на першому етапі розвитку багатопартійності. Завдяки їй розбудова системи багатопартійності в Україні почалася із створення партій націонал-демократичного і націонал-патріотичного спрямування.

Дисидентський правозахисний рух ідейно підготував та обгрунтував необхідність зламу радянського ладу і досягнення Україною незалежності. Представники дисидентського руху висунули як завдання політичного розвитку основні ознаки демократичного суспільства: ринок, плюралізм, демократія. Завдяки дисидентському рухові боротьба за демократичні

⁵ Вільсон Е., Якушик В. Політичні організації в Україні (Деякі проблеми становлення і розвитку) // Сучасність, 1992, № 5.

цінності була перенесена безпосередньо на український ґрунт у другій половині 80-х - на початку 90-х рр. Однак, на жаль, ці положення мали швидше характер побажань і висувалися від протилежного.

2. Дисидентський рух мав також значний вплив на розвиток процесу розбудови багатопартійності в Україні. Мається на увазі те, що з його рядів вийшла плеяда політичних діячів, які безпосередньо взяли участь у створенні політичних партій і принесли тим самим у партійний рух традиції та досвід дисидентів і правозахисної діяльності. Кілька із дисидентів організували та очолили політичні партії. У числі перших політичних партій, які виникли в Україні, лідерами п'яти були колишні дисиденти. А загальний тюремний стаж 12 народних депутатів Верховної Ради України XII скликання складав майже 100 років.⁶

Таким чином, поява перших елементів багатопартійності в Україні на рубежі 80-90-х рр. була детермінована передусім соціально-економічними та політичними умовами, які склалися в Україні. Йдеться про кризовий стан суспільства, неспроможність влади відшукати шляхи виходу з кризи, а відтак усвідомлення необхідності її заміни. Тому немає нічого дивного, що найбільш суттєвий вплив на виникнення партій мав процес виборів до Верховної Ради України 1990 року. Партії повинні були б виявитися більш придатними виконувати функцію боротьби за владу, оскільки, порівняно з рухами, мали ряд переваг. Можливість реалізації власних політичних програм через владні структури зумовлювала потребу чіткої організації, яка була властива не об'єднанням і рухам, а партіям. Вони були організованими та структурованими, мали чітко окреслену ідеологічну орієнтацію, якісно однорідний склад учасників, а також конкретно визначені функції та завдання. З іншого боку, виникнення українських політичних партій було детерміноване внутрішньою логікою розвитку неформальних суспільно-політичних організацій. Це підтверджує закономірний характер процесу партійного будівництва в Україні.

Аналізуючи історію виникнення системи багатопартійності в Україні, можна помітити, що поява політичних клубів, спілок, товариств та рухів хронологічно передувала появі політичних партій. Так, восени 1987 р. у Львові виникає молодіжне

⁶ Литвин В. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи. - В кн.: Невичерпність демократії.- К., 1994.

об'єднання "Товариство Лева", у Києві при Будинку вчених АН УРСР створюється українознавчий клуб "Спадщина", в Київському університеті - студентське об'єднання "Громада", в серпні 1987 р. в Києві виникає Український культурологічний клуб (УКК). Діяльність всіх цих організацій з самого початку набирає політичного характеру.

Значну політичну роботу проводить у цей час і Спілка письменників України, яка, по суті, разом із своїм друкованим органом – газетою "Літературна Україна" – перетворюється у штаб демократично настроєних сил.

11-12 лютого 1989 р. за активної участі українських письменників відбулася установча конференція Товариства української мови (ТУМ). 4 березня 1989 р. проходить установча конференція Українського добровільного історико-просвітницького товариства "Меморіал". 29 грудня 1989 р. відбувся I з'їзд Асоціації "Зелений Світ".

Виникнення ТУМу, "Меморіалу", "Зеленого Світу" свідчило про значну політизацію суспільства, його потенційну готовність до створення всеукраїнського політичного об'єднання. У цей час відбувається організаційне оформлення й інших форм соціальної самодіяльності населення. Ця обставина і зумовила розбіжності в означенні початку багатопартійності в Україні. Частина дослідників датують початки багатопартійності в Україні осінню 1989 р., інші – весною 1990 року.

Розбіжності в хронологічному визначенні початків багатопартійності не є принциповими. Проте належить зауважити, що другий підхід більш адекватно відображає реалії, передусім з формальної точки зору. Адже саме навесні 1990 р. в Україні на регіональному рівні почалася реєстрація політичних утворень, які декларували себе в якості політичних партій. У цей час виникають Українська національна партія (УНП) на чолі з Г.Приходьком, Всеукраїнське політичне об'єднання "Державна Самостійність України" (ДСУ) на чолі з І.Кандибою, Українська християнсько-демократична партія (УХДП - В.Січко), Українська народно-демократична партія (УНДП - Є. Чернишов, А. Киреєв), а 1 липня 1990 року - відбувся установчий з'їзд Української Міжпартійної Асамблеї (згодом Українська Національна Асамблея (УНА) - Ю.Шухевич). Всього в Україні за відносно короткий час виникає 20 партій і об'єднань загальною чисельністю біля 30 тис. членів. Однак, незважаючи на велику кількість різних угруповань, жодне з них не стало достатньо впливовим навіть у західних областях України.

Проте якщо брати до уваги сутнісний зміст процесу творення багатопартійності в Україні, то більш раціональним видається перший підхід. Саме восени 1989 р. в Україні було вперше задекларовано намір створення політичної партії – партії “зелених” України (ПЗУ).⁷

Той факт, що вперше в Україні про намір створити політичну партію заявили учасники екологічного руху – “зелені” – є зовсім не випадковим. Чорнобильська атомна катастрофа, що сталася у квітні 1986 року, не знає аналогів в історії людства. Найтрагічнішим було те, що в сукупності з іншими регіональними екологічними катастрофами (Донбас, Чернівці, Південь України) Чорнобиль створив реальну загрозу знищення традиційного для українського етносу географічного середовища, що дорівнювало би самогубству української нації.

Пасивність і безвідповідальність компартійних функціонерів на тлі абсолютної незахищеності пересічних громадян від наслідків екологічних потрясінь сприяли політизації світогляду учасників екологічного руху. Невідкладність у вирішенні комплексу екологічних проблем диктувала швидку радикалізацію їх політичних позицій. Слід взяти також до уваги, що екологічний рух довго вважався компартійними чиновниками значно “безпечнішим”, ніж національно-визвольний або демократичний. Однак попри декларацію намірів, екологічний рух в Україні так і не зумів організаційно оформити утворення першої в сучасній українській історії політичної партії (Партія “зелених” була створена лише восени 1990 р.).

Даній обставині сприяло те, що, по-перше, цілі екологічного руху об'єктивно підпорядковувалися завданням національно-визвольної боротьби. По-друге, національно-визвольний рух наприкінці 80-х рр. в Україні перетворився на основну опозиційну до КПРС силу, а гасло національного відродження в поєднанні з демократичними ідеалами згуртувало широкі верстви населення України.⁸

Легалізацію політичного плюралізму в Україні більшість дослідників пов'язують з утворенням Народного Руху України. До його організаційного оформлення в різних регіонах України виникають об'єднання, які ставлять собі за мету створення

⁷ Томенко М. Становлення багатопартійності // Політична думка, 1994, № 1.

⁸ Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.М. Рудича. - К., 2002.

широкого загальнодемократичного руху (Демократичний фронт у Львові, "Народна спілка сприяння перебудові" у Києві, "Народний фронт України сприяння перебудові" на Вінниччині та Хмельниччині). Активну діяльність в цьому напрямку ведуть УГС та Українська демократична спілка (до складу якої увійшло багато членів Українського культурологічного клубу). 16 лютого 1989 р. ініціативна група, до складу якої увійшли представники Київського відділення Спілки письменників України та Інституту літератури АН УРСР, в газеті "Літературна Україна" опублікувала проект програми Руху. Організаційне оформлення НРУ завершилось установчим з'їздом, який відбувся 8-10 вересня 1989 року. 1109 делегатів з'їзду репрезентували близько 300 тис. активних учасників цієї масової організації. Головою Руху було обрано І.Драча, а головою секретаріату - М.Гориня.

На першому етапі Руху вдалося об'єднати людей найрізноманітніших політичних поглядів – від комуністів-реформаторів до членів УГС. Це був час консолідації суспільно-політичних організацій, груп і окремих людей на ґрунті необхідності боротьби за національне, духовне, економічне і політичне відродження України. Участь письменників, літераторів, відомих всій Україні (таких як філософ М.Попович) надали ідеї Руху своєї "легітимності", дозволили залучити до Руху більшу кількість людей, ніж ту, яку могли на той час повести за собою дисиденти-правозахисники. Поява і діяльність Руху засвідчили, що монополія КПРС в політичній сфері прийшов кінець. Разом з тим, з початку створення Руху в ньому існували різні політичні напрями, об'єднані ідеєю національного відродження та антикомунізму, що закладали підвалини для створення нових партій на базі Руху.

Згодом, коли почалася кампанія по виборах до Верховної Ради УРСР, за ініціативою НРУ, УГС, "Меморіалу", Товариства української мови ім. Т. Шевченка, асоціації "Зелений Світ" і багатьох інших організацій для координації дій було створено виборчий Демократичний блок України. У листопаді 1989 р. його програма була опублікована в газеті "Віче" - органі Львівської крайової організації НРУ.⁹

Слід, однак, зауважити, що серед демократичних сил України на той час єдності ще не було. Зокрема, Українська національно-демократична ліга (УНДЛ), Союз незалежної української молоді (СНУМ) та деякі інші радикали виступали на

⁹ Ковтун В. Історія Народного Руху України. - К., 1995

виборах з гаслом: "Ради без комуністів", а Українська національна партія (УНП), Державна самостійність України (ДСУ) закликали бойкотувати вибори. Усвідомлення того, що головною перешкодою на шляху до виходу з кризи є існуюча система влади, неможливість в подальшому впливати на дії владних структур з метою їх гуманізації, підштовхувала реформаторів до висновку про необхідність боротьби за політичну владу. Перебрати політичну владу в свої руки - ось єдине повноцінне рішення, яке могло задовольнити прихильників радикальних реформ тоталітарного суспільства.

Визначення головної мети передбачало напрям пошуку способів її реалізації. У пригоді тут став світовий досвід, який переконував, що найбільш придатною структурою для боротьби за владу виступає політична партія.

Включення лідерів та учасників українського національно-демократичного руху у систему політичної боротьби за владу в державі шляхом участі у виборчому процесі підштовхнуло цих діячів до усвідомлення необхідності створення власних політичних структур.

8 березня 1990 р. в "Літературній Україні" було надруковано заяву "До членів Руху та до всіх громадян України" (відому як "звернення 23-х"). У ній містився заклик "негайно провести позачерговий з'їзд НРУ, на якому виробити концепцію Руху та його діяльності як політичної партії". Однак IV сесія Великої Ради Руху, яка відбулася наприкінці березня в м. Хуст, не підтримала цієї ідеї. Дискусія про майбутнє НРУ як політичної партії була відкладена.

Таким чином, будівництво націонал-демократичних партійних структур в Україні пішло дещо іншим шляхом. Трансформації НРУ в політичну партію навесні 1990 р. перешкодило, з одного боку, бажання учасників національно-демократичного руху зберегти цю структуру як гарант або, точніше, символ єдності боротьби всіх націонал-демократичних сил проти радянського тоталітаризму. З іншого ж боку, перетворенню НРУ в партію заважала значна диференціація різних угруповань всередині самого Руху. "Рух" занадто широкий і різномасний, занадто різnorідний, щоб бути прообразом нової політичної партії," – зазначав тодішній лідер Руху І.Драч.

Нарешті, слід погодитись, що початок 1990 р. для структурної перебудови НРУ не був вдалим моментом з огляду ще й на те, що передвиборна боротьба за місця у Верховній

Раді України була у самому розпалі. Це вимагало максимальної концентрації та віддачі сил від її учасників.¹⁰

Виходячи з вищенаведених міркувань, націонал-демократи повели процес партбудівництва під егідою НРУ. Базою нових партійних структур виступили політичні організації, які знаходилися в сфері впливу Руху.

Так, на початку березня 1989 р. в "Літературній Україні" було опубліковано звернення і проект Статуту Української селянської демократичної партії, серед засновників якої був відомий діяч НРУ академік Ігор Юхновський. Наприкінці того ж місяця на сесії Великої Ради Руху в Хусті І.Драч і Д.Павличко заявили про намір створити Демократичну партію. Провідним теоретиком нової партії став відомий правозахисник, літературознавець Юрій Бадзьо, який ще навесні 1989 р. склав проект програми "Української партії демократичного соціалізму та державної незалежності". Наприкінці травня 1990 р. було опубліковано Маніфест Демократичної партії України (ДемПУ). А 22 вересня 1990 р. в м. Терехів на спільному засіданні підготовчого комітету, уповноважених в областях і терехівської районної організації ДемПУ був затверджений Статут партії. Цей день і був проголошений днем заснування ДемПУ. Установчий же з'їзд партії відбувся в Києві 15-16 грудня 1990 року.

У листопаді 1989 р. відбулася гостра дискусія в керівництві УГС щодо реорганізації її в політичну партію. Однак лише після виборів до Верховної Ради України у квітні 1990 р. відбувся установчий з'їзд Української республіканської партії (УРП).

У лютому 1990 р. відбувається організаційне оформлення плуралізму в лавах компартії України. Услід за Москвою, напередодні XXVIII з'їзду КПРС в Україні виникають осередки Демократичної платформи. Перша республіканська конференція партклубів Демплатформи відбулась 29 березня 1990 р. у м. Харкові. На ній були присутні 109 делегатів з 21 області України. Конференція прийняла "Звернення до комуністів України". В українському парламенті 37 народних депутатів підтримали ідеї Демократичної платформи і об'єдналися у депутатську групу "Демократична платформа КПУ", яка ввійшла до складу опозиційної Народної Ради.

¹⁰ *Гарань О.* Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. - К., 1993.

Початковою метою Демократичної платформи була демократизація КПУ зсередини, однак хід і підсумки останніх партійних з'їздів розвіяли всі надії на можливість докорінної демократизації компартії. Саме після цього остаточно визріває рішення про створення нової партії парламентського типу. 1-2 грудня 1990 р. в Києві відбувається установчий з'їзд Партії демократичного відродження України (в підготовчих документах - Українська партія демократичної згоди).

У жовтні 1990 р. II Всеукраїнські збори Руху вносять принципову зміну у свою програму. Мета Руху: повна незалежність України. Зникли згадки про "соціалізм", заборонена участь в Русі членам партій, керівні органи яких знаходяться поза межами України. І хоча Рух цього періоду за сукупністю ознак не можна вважати політичною партією, однак не слід ігнорувати той факт, що ця політична організація вже тоді у своїй діяльності виконувала ряд функцій, притаманних якраз політичним партіям (наприклад, участь у боротьбі за політичну владу).¹¹

Формування партійних об'єднань на основі колись єдиного громадсько-політичного руху виглядає на загальну закономірність партійного будівництва посттоталітарних держав. Така система формування партійних об'єднань була характерною для більшості держав Східної Європи. Новий Форум у Східній Німеччині, Громадянський Форум та Громадськість проти Насильства в Чехословаччині сформувались як масові рухи. "Солідарність" у Польщі виникла як масовий рух на основі профспілок. Опозиційні партії в Угорщині співробітничали між собою аж до завершення "круглого столу". А Об'єднаний Демократичний фронт у Болгарії вів на виборах 1996 р. кампанію проти Болгарської соціалістичної партії. Лише в Румунії через низький розвиток опозиційних організацій Фронт національного порятунку представляв собою компартію без Н. Чаушеску.

Таким чином, досвід формування багатопартійності в Україні ще раз підтвердив обґрунтованість двоетапної схеми переходу від тоталітаризму до демократії, де на I етапі відбувається об'єднання всіх значних опозиційних груп для боротьби з комуністами, а на II етапі – диференціація руху на

¹¹ *Гарань О.* Від створення Руху до багатопартійності.- К., 1992.

різні політичні сили і справжня політична дискусія, притаманна плюралістичній системі.¹²

Навесні 1990 року, поряд з націонал-демократичною, почала поступово заповнюватися решта проміжків політичного спектру в Україні: від лівих до правих. Від 1989 р. в Україні заявило про себе 20 партій загальноукраїнського масштабу та біля 10 осередків та організацій партій з керівними центрами за її межами. Це анархо-синдикалісти, кадети, представники Демократичного союзу, Марксистсько-робітничої партії - партії диктатури пролетаріату та інших. З'явилися також і первинні організації різного роду екзотичних партій (наприклад, міжнародної партії друзів пива, партії нормалістів тощо). Станом на 1.01.1992 р. офіційний статус (без КПУ, яка була зареєстрована 22 липня 1991 р. й заборонена після серпневого заколоту) мали 11 партій, а також 189 громадських організацій. Така часова прив'язка процесу утворення партії до терміну виборів свідчить про прагматизм українських політиків: у партіях вони вбачали передусім найбільш придатний інструмент у боротьбі за політичну владу.

Становлення багатопартійності в Україні відбувалось в складних умовах боротьби з тоталітарними традиціями й політичними силами, що їх відстоювали¹³. Це протистояння було особливо гострим навколо питання про механізми формування інститутів влади. Закон про вибори, на основі якого повинен був формуватись вищий законодавчий орган держави - Верховна Рада, був складений у такий спосіб, що надавав переваги контрольованій комуністами владі і створював численні перешкоди для участі у виборах демократичній опозиції. У спеціально прийнятій резолюції установчого з'їзду НРУ "Про майбутні вибори в республіці" зазначалося, що у відповідності із прийнятим законом "право на місце в органах влади України має лише той, хто присягає на вірність ідеалам застою".

У Законі, зокрема, фіксувалися такі норми, як надання окружним комісіям права на добір кола кандидатів шляхом оцінки їхніх платформ, обмеження права установ на висунення

¹² *Томенко М.* Державна партійна політика України в інтер'єрі світових та історичних традицій.- В кн.: Самоозначення України: від історії до політики.- К., 1998.

¹³ *Базів В.* Інструмент влади: Порівняльний аналіз походження і функціонування політичних партій у тоталітарній та демократичній політичних системах. - Львів, 1999.

кандидатів в залежності від їх кількісного складу, обмеження форм агітації та фінансування виборчої кампанії та інші.

У контексті боротьби з зазначеними умовами ведення виборчої кампанії Рух та Український депутатський клуб розробили альтернативний проект Закону про вибори, який, зрозуміло, не був прийнятий. Закріпивши юридично для себе переваги у виборчій кампанії, "партія влади" не могла не розраховувати на успіх. До серпневого заколоту ніде в Україні, крім Галичини, позиції партноменклатури не були серйозно розхитані, а суверен-комунізм, який проявився в останні місяці існування СРСР, був лише захисною реакцією на загрози для партократії процеси розкладу комуністичної системи в центрі.¹⁴

Результати парламентських та перших в історії України загальнонародних президентських виборів дозволяють повною мірою з'ясувати місце партій у тодішньому політичному житті України. Усі кандидати від партій набрали менше 10% голосів (4.5% - В.Гриньов від ПДВУ, КДПУ, ЛДПУ, 3.6% - Л.Лук'яненко від УРП, 1.7% - Л.Табурянський від НПУ), а разом з В.Чорноволом, який представляв Рух - 26.6%, що майже на 16% менше, ніж набрав "безпартійний" Л.Кравчук (54%). Відкинувши ідею об'єднання всіх демократів навколо однієї програми і єдиного кандидата, українські партії розпорошили свої сили і вибори програли.¹⁵

Проголошення в Україні державної незалежності внесло якісні зміни в умови та детермінанти подальшого формування системи української багатопартійності. З одного боку, революційний стрибок, який на деякий час перервав еволюційний поступ, допоміг опозиційним політичним об'єднанням достроково виконати свою програму дій, яка передбачала демонтаж СРСР і ліквідацію монополії компартії на владу. З іншого боку, втративши на деякий час звичний образ зовнішнього та внутрішнього ворога, політичні партії і рухи після переможної ейфорії перших післясерпневих днів опинилися в стані розгубленості, яка невдовзі перейшла в кризу.

Проголошення в Україні незалежності стало формальною межею, за якою залишилась епоха тоталітаризму. Однак ця межа швидше символізує бажання суспільства позбутися

¹⁴ *Панкевич Р.* Вплив виборчої системи на стабілізацію та розвиток політичної системи в Україні // Молода нація, 1997, № 7.

¹⁵ *Рябчук М.* Демократія та "партія влади" в Україні // Політична думка, 1994, № 3.

тоталітарного минулого, ніж реально відділяє нас від нього. Як свідчить історичний досвід, суспільству потрібен певний відрізок часу для звільнення від стереотипів минулого. Протягом цього часу остаточно зникатимуть старі ідеологічні догми, будуть відходити у минуле тоталітарні інституції, притаманна радянському суспільству стратифікація та структуризація. Паралельно формуватимуться нові суспільні стереотипи політичної поведінки, ідеали та політичні інститути, які згодом стануть традиційними для українських громадян.

Серед вітчизняних дослідників сьогодні відсутня єдність щодо поглядів на процес формування політичних партій в Україні. Частина з них схильна розглядати партійне будівництво в Україні за "лінійною" схемою, згідно з якою появи партій передувало створення політичних клубів, товариств, що згодом реформуються у більш численні та зорганізовані утворення – рухи, фронти. На базі ж останніх пізніше формуються власне політичні партії. Такий підхід до аналізу процесу виникнення багатопартійності в Україні зустрічаємо, зокрема, в роботах А.Білоуса, О.Гараня та інших. В основу цього підходу покладено аналогію до класичної схеми поетапного розвитку партій.

Іншу точку зору на ґенезу багатопартійності в Україні представляє М.Томенко. Згідно з поданою дослідником схемою, виникнення сучасних політичних партій в Україні безпосередньо не пов'язується з існуванням "протопартій" – клубів, товариств, спілок та інше. Політичні партії трактуються вченим як самодостатні утворення, які фактом своєї появи заперечили політичну практику трансформації у політичні партії поодиноких, погано організованих, безперспективних політичних організацій. Початки "партійної ери" М.Томенко виводить з моменту організаційного утворення Народного Руху України (вересень 1989 р.), визначаючи тим самим характер даної політичної організації як партії.

Е.Вільсон та В.Якушик звертають увагу на те, що в Україні функції політичних партій протягом певного часу виконували організації, які не визнавали себе політичними партіями. Це дає авторам підстави або заперечити існування політичних партій в їх класичному розумінні в Україні взагалі, або зараховувати до їх числа більшість існуючих політичних об'єднань.

Значні розбіжності існують і в поглядах політологів щодо періодизації процесу виникнення та розбудови багатопартійності в Україні. Практично кожен з дослідників, який займається дослідженням феномену багатопартійності в

Україні, представляє свій погляд на етапи її формування. Проте, якщо не брати до уваги певні хронологічні розбіжності, їх можна звести у дві основні групи.

До першої можна віднести спроби періодизації, запропоновані прихильниками т.зв. "лінійного" підходу. Як правило, всі вони обов'язково визначають етапи: допартійний, початкової багатопартійності та посткомуністичний. Другий варіант підходу полягає в тому, що історія сучасного українського партбудівництва поділяється на два основних етапи, вододілом між якими служить акт визнання національно-державного суверенітету України.

У період з квітня 1985 р. по 1 грудня 1991 р. політичні партії, що виникли на хвилі перебудови, творили елементи, яким не знайшлося місця у радянській політичній системі та які мали альтернативний або антисистемний характер щодо неї. Проголошення незалежності України передбачало створення політичної системи незалежної демократичної держави, відповідно, ці партії органічно були включені у політичну систему української держави. Тому дана періодизація є базовою, хоча і потребує деталізації.

З урахуванням сказаного, можна виділити чотири основних етапи формування політичних партій в Україні:

I етап (1990-1991) – період жорсткого протистояння легальних демократичних організацій України з КПУ, формування перших національних рухів і політичних партій;

II етап (1992-1994) – період формування сучасної партійної системи, основних політичних партій різної політичної спрямованості;

III етап (1994-1998) – період подальшого розвитку багатопартійності, ідейного та організаційного самовизначення політичних партій;

IV етап (після парламентських виборів 1998 р.) – період консолідації політичних партій і формування блоків політичних партій.¹⁶

Після Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України виявилось, що цільові установки, на основі яких блокувались провідні політичні сили і політика Президента, співпадають. Значна частина партійних структур і

¹⁶ Радченко О. Політичні партії у виборчому процесі .- В кн.: Сучасний виборчий PR / Керівник авт. кол. В.В.Лісничий .- К., 2004.

громадських організацій, які під час виборів Президента були в опозиції до нього, підтримали Президента. Почався процес "оксамитового" одержавлення партій.

Демократи один за одним з'являються в уряді, закордонних посольствах, серед оточення Президента, хоча контрольний пакет акцій фактично в усіх ланках державної влади продовжувала утримувати так звана "партія влади". Таким чином, в Україні зародилася нова державно-політична еліта як результат компромісу частини старої управлінсько-партійної верстви й національно-демократичної опозиції. За таких обставин роль опозиції була трактована не як інструмент впливу і контролю за прийняттям державного рішення, а як механізм, що руйнує державу. Тож у так званий період "розбудови держави" було сформульовано принцип "опозиція в українській державі - опозиція українській державі". Окремі політичні лідери взагалі заперечували необхідність опозиції, стверджуючи: "Спочатку - держава, потім - демократія". Таку позицію займало, зокрема, керівництво УРП, яке 2 серпня 1992 р. організувало Конгрес Національно-Демократичних сил (КНДС), який претендував на роль "партії Президента". Крім того, далася взнаки відсутність чіткої політичної лінії НРУ та об'єднання "Нова Україна", котрі періодично заявляли про співпрацю з Президентом або ставали до нього в опозицію. Тому так гостро постала проблема ідентифікації української контреліти на рівні певних партійних структур.

Проголошення та утвердження державної незалежності України зумовило життєву потребу в надійних підвалинах у вигляді повноцінної політичної структури суспільства як системи взаємодії держави, партій та громадських організацій, що виражають політичну волю мас. Це зрозуміло й закономірно, оскільки структура нормально розвиненого суспільства передбачає боротьбу політичних сил за право визначати методи й тактику державного будівництва, напрямки розвитку державності.

Після проголошення державної незалежності України серед існуючих політичних об'єднань чітко вирізнялися такі, що йдуть новим маршрутом конструктивної партійної програми, пошуку майбутньої соціальної бази, і такі, які за інерцією рухаються звичним шляхом пошуку зовнішнього чи внутрішнього ворога. Перед усіма політичними партіями, громадськими організаціями, політичними лідерами та державними діячами постало завдання переосмислення своєї ролі та місця в суспільстві, стратегії та тактики подальшої

діяльності. Адже державність несе в собі не лише самостійну цінність, а й потребує реального її наповнення.

Становлення системи багатопартійності в нових історичних умовах передбачало легітимізацію тих її елементів, формування яких розпочалося ще на попередньому етапі, в умовах домінування радянської політичної системи. Однак перехідний стан суспільства зумовив неповноцінність партій як елементів цієї системи. Політичні партії, як виявилось, позбавлені широкої соціальної бази, їх ідеологія та програми неадекватно відбивають поточну ситуацію і не відповідають завданням розвитку суспільства, партії не мають у своєму розпорядженні механізмів реалізації притаманних їм функцій та завдань.

Такий стан речей, по-перше, детермінував процес політичної боротьби за створення демократичних умов, необхідних для повноцінного розвитку системи багатопартійності, а по-друге, стимулював появу значної кількості нових партій, їх "надвиробництво". Українське суспільство виявилось неконсолідованим у ставленні до багатьох принципових питань свого власного буття. Особливо дошкульними виявилися національні та релігійні відмінності. Державні органи України еkleктично поєднали ознаки президентсько-парламентської, президентської та радянської форм правління. Така різноманітність при слабкій судовій системі зводить практично нанівець спроби владних структур ефективно впливати на перебіг суспільних процесів.

Після усунення в серпні 1991 р. з політичної арени України спільного противника всіх демократичних сил - КПУ - почали виявлятися незгоди у стані демократів. Для частини політичних організацій та політиків антикомунізм був своєрідним цілющим середовищем, певною соціальною базою. Багато партій, рухів, інших політичних формувань народжувались як анти-КПРС, як альтернатива, опозиція їй. А деякі визначали усунення КПРС з арени політичної діяльності як свою головну мету. Допоки існувала компартія, новітні партії були єдині у боротьбі з нею. Тільки-но супротивника було усунуто, розпочався розлад. Особливість моменту полягала в тому, щоб знайти найоптимальніший варіант розвитку суспільства, а для партій - визначити своє місце у суспільних процесах, щоби впливати на них, закладати підвалини майбутньої діяльності.

В Україні мала місце глибока криза стратегії державотворення. Хоча ця стратегія і була запропонована частково націонал-демократами, але прийнята державною

владною елітою у власній інтерпретації. Етатизм, взятий за основу створення системи нових суспільно-економічних і політичних відносин в Україні, характеризувався тим, що стратегічною метою назвав "розбудову держави" як головний визначальний чинник подальших реформ. Таке розуміння процесу державотворення (як механічне становлення інститутів державності) мало негативний вплив на формування політичної системи. Цьому сприяв і той факт, що після здобуття державної незалежності національно-демократичні партії все більше стали висувати на перший план своєї діяльності інтереси держави, проблеми історії та культури корінної нації.

Не заперечуючи важливості цих проблем, належить відзначити, що відповідно менше національно-демократичні партії приділяли уваги проблемам соціально-економічних перетворень, реалізації прав особи та іншим так званим "універсальним ліберальним цінностям". Саме ця обставина, разом із неготовністю багатьох мешканців сходу та півдня України адаптуватися до нових національних реалій, привела до появи у 1991-1993 рр. ряду партій східно- та південноукраїнського походження (ЛПУ, ГКУ, ППУ, ПЕВК та інших), що мали відмінну політичну спрямованість. Визнаючи незалежність України, вони і сьогодні виступають за збереження тісних зв'язків з Росією, надання російській мові статусу державної або офіційної, відстоюють права регіонів. У своїй діяльності вони передусім акцентують увагу на проблемах соціально-економічного розвитку України.

Важливою умовою розвитку системи багатопартійності в Україні виступає динаміка соціальних змін. Процес формування нових суспільних верств залежить від темпів економічного реформування, а також розвитку науково-технічного прогресу. Існує цілком певна відповідність між економічним та політичним плюралізмом. Доки панує господарська система, в якій домінує державна форма власності й економічні суб'єкти не мають свободи та самостійності, повноцінна багатопартійна система є неможливою. При цьому слід зауважити, що політичний плюралізм у західноєвропейських країнах, як зазначає Р.Даль, виростав з того капіталізму, який ми називаємо домонополістичним, з вільних ринкових відносин. Економічний прогрес йшов тут випереджаючими темпами. Особливість перебігу політичних процесів у посттоталітарних країнах полягає в тому, що економічні умови є в цілому несприятливими для формування інститутів демократії.

Становлення політичних партій і громадських рухів в Україні відбувалося в "екстремальних" умовах. Поглиблення економічної кризи, соціальна напруженість і зневіра у можливості демократичних структур ефективно розв'язувати гострі соціальні проблеми, крах суспільних ідеалів – все це негативно позначається на реальному статусі та впливовості політичних партій.

Більшість політичних партій поки що не стали міцними організаціями, здатними відобразити корінні інтереси різних верств і прошарків суспільства. Вони неспроможні вести за собою маси, визначити соціальну базу й зробити свою діяльність соціально адресною.

У результаті економічної кризи значна частина населення України опиняється за межею бідності. Фактично відбувається процес формування декласованого прошарку, що веде до різкого звуження соціальної бази багатопартійності. У цьому процесі "жертвами" стають передусім політичні партії центристської орієнтації, які розраховують на середні верстви суспільства. Політичні партії, які висловлюють інтереси робітників та селян, дедалі більшою мірою змушені враховувати радикалізацію настроїв своєї соціальної бази, відповідно радикалізувати свої політичні вимоги, особливо у питаннях соціального захисту населення. Перехідний етап економічних відносин лише посилює неструктурованість українського суспільства, надає йому рис маргінальності та нестабільності. Звідси випливає і та внутрішня нестійкість, залежність від різних фракцій та груп всередині партії, що призводить до численних розколів. Доки в Україні буде зберігатися така ситуація, більшість з українських партій, що ідеологічно орієнтовані на інтереси усталених соціальних верств, притаманних суспільству з ринковою економікою, приречені на роль лоцманів від політики, що закладають політичні орієнтири майбутнього.

Негативні наслідки для всієї партійної системи України мало протистояння законодавчої та виконавчої гілок влади. Політичні партії, які безпосередньо пов'язані з парламентською діяльністю, не могли залишатися осторонь боротьби різних гілок влади. Дискредитація Верховної Ради України, яка значно посилена напередодні виборів, суттєво знижувала й без того невисокий авторитет політичних партій.

Не сприяв становленню багатопартійної системи й рівень політичної культури та свідомості населення. Переважна

більшість суспільства сприймає політичні партії України як об'єднання людей, які прагнуть влади, вважають, що діяльність партій дестабілізує становище у державі. Звідси й пояснення повільності темпів становлення багатопартійності в Україні, орієнтації на "персоналії" при формуванні політичних об'єднань.

Головними факторами утворення політичних партій виступили: боротьба проти КПРС та за досягнення незалежності України; прагнення інституалізації, яке виражали політично активні громадяни, в першу чергу колишні дисиденти; впровадження орієнтирів громадянського суспільства.

Головними шляхами утворення політичних партій України були: організаційна трансформація неформальних суспільних організацій (наприклад, УГС в УРП) або на базі певних суспільних рухів з подальшим їх окремим функціонуванням (ПЗУ, ПДВУ); за ініціативою групи осіб, які декларують створення партії та визначають її програмні цілі (УНП, ДСУ, ПРП); шляхом поділу або об'єднання партійних структур (НДП, УКРП, СДПУ(о), УРП-Собор).

Важливою внутрішньосистемною детермінантою розвитку багатопартійності в Україні на сучасному етапі виступає необхідність структурно-організаційної розбудови та перебудови українських політичних партій. Її метою є повноцінне включення українських партій у політичну систему української держави та виконання ними усього спектру функціональних обов'язків, що притаманні цим політичним інститутам у суспільствах з усталеною системою демократії. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема витворення українською державою політико-правових та соціально-економічних умов, які сприяють завершенню міжсистемних трансформаційних процесів у суспільстві, а відтак створюють реальний ґрунт для діяльності політичних партій. Прийняття нового виборчого та партійного законодавства заклало передумови для якісно нових політико-юридичних та соціально-економічних засад партійного будівництва в Україні.¹⁷

¹⁷ Кузьо Т. Багатопартійна система України: проблеми і конфлікти // Політологічні читання, 1993, № 1., Русначенко А. Як Україна здобувала незалежність і що з того виходить // Сучасність, 1995, № 3-4.

Правова інституалізація політичних партій України.

На початку 90-х рр. в Україні сформувалися політичні та правові передумови для легалізації та інституалізації діяльності політичних партій. До числа таких умов слід віднести:

1. Скасування ст.6. Конституції СРСР про монополію КПРС на партійно-політичну діяльність, яке відбулося на підставі результатів березневого загальносоюзного референдуму 1990 року. 17 жовтня 1990 року під тиском демократичних сил на II сесії Верховної Ради УРСР було прийняте рішення про ліквідацію ст.6. Конституції УРСР. Таким чином було здійснено перший крок для юридичного узаконення багатопартійності в Україні.

2. Перемога націонал-демократичних сил під час виборів до місцевих органів влади в західному регіоні України, які відбувалися паралельно з виборами народних депутатів до Верховної Ради України навесні 1990 року, обласні Ради Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей нового скликання, беручи до уваги відсутність в Україні закону про громадські організації і виходячи із власних повноважень, прийняли тимчасові положення, за якими відбувалася реєстрація нових політичних партій на регіональному рівні. Так, в Україні вперше були офіційно зареєстровані політичні партії, альтернативні КПРС-КПУ.

3. Прийняття 14 листопада 1990 року у зв'язку з різким загостренням політичної ситуації в державі Постанови Президії Верховної Ради України "Про порядок реєстрації громадських організацій" у доповненому варіанті, що значно полегшувало порядок легалізації політичних та громадських об'єднань. Цим було закладено основи діяльності різних політичних партій на загальноукраїнському рівні.¹⁸

Недосконалість юридичної бази гальмує розвиток сучасної багатопартійності. Ця обставина стимулює боротьбу українських політичних партій за реформування партійного та виборчого законодавства. Ця боротьба була тісно пов'язана з діяльністю щодо завершення конституційного процесу в Україні.

Політико-правовою основою функціонування політичних партій в Україні виступають Конституція України і Закон України "Про об'єднання громадян", прийнятий Верховною

¹⁸ *Томенко М.* Партійна політика в Україні. - В кн.: Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. - К., 1995.

Радою України в червні 1992 року. Конституція закріплює лише загальні засади функціонування політичних об'єднань в Україні, проголошуючи право громадян України на об'єднання у політичні партії.¹⁹

Закон "Про об'єднання громадян" подає дефініцію політичної партії, формулює ознаки, за якими вона відрізняється від громадської організації; закон регламентує порядок утворення, діяльності та ліквідації партій як важливих елементів політичної системи суспільства.²⁰

Законом, який безпосередньо регулює діяльність політичних партій, є Закон України "Про політичні партії в Україні", нова редакція якого прийнята в квітні 2001 року.²¹

Він гарантує громадянам право об'єднання в політичні партії. "Право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України. Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії. Належність чи неналежність до політичної партії не може бути підставою для обмеження прав і свобод або для надання будь-яких пільг і переваг. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюється виключно Конституцією та законами України".

Закон містить правове визначення поняття політичної партії. "Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах". Закон зазначає, що поняття "політичної партії" поширюється лише на організації, які мають загальнодержавний статус.

Стаття 4 даного Закону визначає гарантії діяльності політичних партій, встановлює їх рівність перед законом. "Органам державної влади, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам, - говориться у ній, - заборонено

¹⁹ Конституція України. - К., 2002, ст.36.

²⁰ Закон України "Про об'єднання громадян" // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 34, ст. 504.

²¹ Закон України "Про політичні партії в Україні" // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 23, ст. 118.

виокремлювати у своєму ставленні певні політичні партії чи надавати їм привілеї, а також сприяти політичним партіям”.

Закон також визначає випадки, коли створення чи діяльність політичних партій підлягають забороні. До їх числа належать дії чи програми, які спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, підрив безпеки держави, незаконне захоплення державної влади, пропаганда війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, посягання на здоров'я людини. Політичні партіям забороняється також створювати воєнізовані формування. Рішення про заборону діяльності політичних партій розглядається і приймається лише Верховним Судом України.

Закон регулює порядок членства в політичній партії та його обмеження. Членом партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції має право голосу. Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії. Закон забороняє членство в партії для наступних категорій громадян: суддям, працівникам прокуратури, органів внутрішніх справ, Служби безпеки України, військовослужбовцям. На час перебування на зазначених посадах або службі членство в партії зупиняється. Не допускається створення і діяльність осередків партії в органах виконавчої влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових частинах, на державних підприємствах і установах, у навчальних закладах. Членство в партії є фіксованим. Обов'язковою умовою фіксації членства в партії є наявність заяви громадянина поданої до статутного органу партії про бажання стати членом цієї партії. Форма фіксації членства в партії визначається її статутом.

Закон передбачає наявність у політичної партії власної програми, статуту, назви та партійної символіки. Партійна програма представляє собою виклад основних цілей та завдань партії та шляхів їх досягнення. Статут політичної партії повинен містити відомості про назву політичної партії, перелік статутних органів партії, порядок їх утворення, їхні повноваження і термін цих повноважень, порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній, права та обов'язки членів політичної партії, порядок створення та загальну структуру, повноваження організацій партії та її первинних осередків, порядок внесення змін та доповнень до статуту і

програми партії, порядок скликання та проведення партійних з'їздів, конференцій, зборів та інших представницьких органів політичної партії, джерела матеріальних та фінансових надходжень та порядок здійснення витрат, порядок ліквідації (саморозпуску), реорганізації політичних партій.

Рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді й повинно бути підтримане підписами не менше ніж 10 тисяч громадян України, зібраними не менш як у двох третинах областей України. Діяльність незареєстрованих партій законом забороняється.

Реєстрацію політичних партій здійснює Міністерство юстиції України. Після реєстрації політична партія отримує реєстраційне свідоцтво й набуває статусу юридичної особи. Рішення про реєстрацію або відмову у ній приймається протягом 30 днів з часу поступлення всіх документів. Цей строк може бути продовжений, але не більше ніж на 15 днів. У випадку якщо документи політичної партії не відповідають Конституції та чинному законодавству, у реєстрації політичної партії може бути відмовлено. Політична партія щорічно інформує Міністерство юстиції України про обласні, міські, районні організації партії або інші структурні утворення. Міністерство юстиції щорічно оприлюднює список зареєстрованих політичних партій та їхні юридичні адреси. Рішення щодо відмови у реєстрації політичної партії повинно бути вмотивоване й викладене письмово. Воно може бути оскаржене в судовому порядку. Відмова у реєстрації не є перешкодою у повторному зверненні про реєстрацію.

Політичним партіям гарантується право на вільне здійснення своєї діяльності у передбачених Конституцією та іншими нормативними актами межах, приймати участь у виборах Президента України, Верховної Ради України, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у визначеному законом порядку, використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжурядовими організаціями, засновувати (вступати) у міжнародні спілки, ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, надавати допомогу у їх створенні. Політичним партіям також гарантується даним законом свобода опозиційної діяльності.

Держава гарантує політичним партіям право на кошти та інше майно для здійснення своїх статутних завдань. Політичні партії є неприбутковими організаціями. Закон передбачає певні обмеження фінансової діяльності політичних партій. Не допускається фінансування політичних партій органами державної влади та місцевого самоврядування, державними та комунальними підприємствами, іноземним державам та їх громадянам, підприємствам, установам, організаціям, благодійним та релігійним об'єднанням, анонімним особам, іншими політичними партіями, які не входять до виборчого блоку. Політична партія зобов'язана щорічно публікувати в загальнодержавному засобі масової інформації фінансовий звіт, а також звіт про майно політичної партії.

Державний контроль за діяльністю політичних партій здійснюють Міністерство юстиції України, Центральна та окружні виборчі комісії.

У разі порушення політичними партіями чинного законодавства до них можуть бути вжиті такі заходи, як попередження про недопущення незаконної діяльності та заборона політичної партії. У разі виявлення протягом трьох років з дня реєстрації недостовірних відомостей у поданих на реєстрацію політичної партії документах та невисунення політичною партією протягом десяти років своїх кандидатів на виборах, орган, який зареєстрував партію, має звернутися до Верховного Суду України з поданням про анулювання реєстраційного свідоцтва, що тягне за собою припинення діяльності політичної партії.

Значний вплив на формування умов та особливостей розвитку системи багатопартійності в Україні також мали закони про вибори народних депутатів України і вибори до місцевих Рад народних депутатів.

Прийнята у вересні 1997 р. нова редакція Закону України "Про вибори народних депутатів України"²² встановила змішану пропорційно-мажоритарну систему виборів. Згідно з прийнятим законом, половина депутатів Верховної Ради України (225 чол.) обирається в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а друга половина – за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у

²² Закон України "Про вибори народних депутатів України" // Відомості Верховної Ради України, 1997, _____

багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва.

Поряд із зборами громадян та трудовими колективами, політичні партії та виборчі блоки партій отримали право висунення кандидатів у народні депутати України. Виборчі блоки партій, згідно з діючим законом, можуть утворюватися лише з числа зареєстрованих політичних партій.

Політичні партії та виборчі блоки висувають кандидатів у депутати єдиним списком для участі у виборах по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу. Кількість кандидатів від політичної партії чи виборчого блоку, внесених до єдиного списку кандидатів, не може перевищувати половини встановленого Конституцією України конституційного складу Верховної Ради України. Політична партія, виборчий блок партій можуть висувати лише один список кандидатів у депутати. Одна і та ж особа може бути включена лише до одного списку кандидатів від політичної партії, виборчого блоку партій і не може бути висунута одночасно кандидатом в депутати по одномандатному виборчому округу. Політична партія, яка входить до виборчого блоку партій, який висунув свій список кандидатів у депутати, не може висувати окремий список кандидатів в депутати та входити до складу іншого виборчого блоку партій.

Формування списків кандидатів у депутати від політичної партії, виборчого блоку партій здійснюється вищим представницьким керівним органом політичної партії, виборчого блоку партій у визначений ними спосіб.

До списку кандидатів у депутати від політичної партії, виборчого блоку партій включаються члени відповідної партії, члени партій, що входять до виборчого блоку партій, або безпартійні громадяни у послідовності, визначеній політичною партією, виборчим блоком партій. Включення до цього списку членів інших партій не допускається. Черговість розташування кандидатів у депутати у списку визначає відповідно політична партія або виборчий блок партій. Ця черговість не може бути змінена після реєстрації списку Центральною виборчою комісією.

Представники політичних партій, виборчих блоків партій подають до Центральної виборчої комісії витяг з протоколу вищого представницького органу політичної партії, виборчого блоку партій про формування списку кандидатів у депутати від політичної партії, виборчого блоку партій, а також список кандидатів у депутати від політичної партії, виборчого блоку,

підписаний представником партії чи виборчого блоку. Після цього Центральна виборча комісія протягом доби видає представникам політичної партії чи виборчого блоку партій необхідну кількість підписних листів встановленої форми.

Для реєстрації списку кандидатів у депутати в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі політична партія, виборчий блок партій повинен представити Центральній виборчій комісії заяву з проханням зареєструвати список кандидатів у депутати, список кандидатів, біографічні відомості кандидатів у депутати, заяви кандидатів у депутати про згоду балотуватися по цьому списку із зобов'язанням припинити, в разі обрання їх депутатами, діяльність, несумісну з депутатським мандатом, особисте зобов'язання про складання повноважень депутата іншого представницького органу в разі обрання його народним депутатом, передвиборчу програму політичної партії, виборчого блоку партій, декларацію про доходи кожного кандидата у депутати за попередній рік, грошову заставу, підписні листи з підписами не менше 200 тисяч виборців, у тому числі не менше ніж по десять підписів виборців у кожній з чотирнадцяти областей України, які підтримують політичну партію, виборчий блок партій, копію статуту політичної партії (партій), угоду про створення виборчого блоку. Центральна виборча комісія не пізніше як на п'ятий день після подачі документів приймає рішення щодо реєстрації списку кандидатів у депутати від політичної партії, виборчого блоку партій, публікує відповідне рішення та список кандидатів у депутати з відомостями про них. Даний список і рішення розсилається окружним виборчим комісіям.

Після реєстрації політичної партії чи виборчого блоку партій його інтереси перед виборчими комісіями, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, виборцями представляють уповноважені політичною партією (блоком) особи. Представники зареєстрованих політичних партій виборчих блоків партій мають право делегувати одного свого представника, який не є кандидатом в депутати, для участі в роботі Центральної виборчої комісії, а також включати своїх представників у дільничні виборчі комісії. Голова, заступник голови та секретар дільничної виборчої комісії не можуть бути представниками однієї політичної партії, блоку виборчих партій.

Закон регламентує порядок передвиборчої агітації, використання засобів масової інформації, порядок фінансування виборчої кампанії.

На підставі протоколів окружних виборчих комісій Центральна виборча комісія підводить підсумки голосування по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу і встановлює результати виборів. Списки кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків політичних партій, що отримали менше чотирьох відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, не отримують право на участь у розподілі депутатських мандатів.

Депутатські мандати між політичними партіями, виборчими блоками політичних партій, які отримали чотири або більше чотирьох відсотків голосів виборців, розподіляються в залежності від встановленої виборчої квоти. Виборча квота – кількість голосів виборців, необхідних для отримання одного мандата - вираховується шляхом ділення кількості голосів виборців у багатомандатному виборчому окрузі, які подані за списки кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій, що отримали чотири або більше чотирьох відсотків голосів, на число мандатів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі. Кількість голосів, поданих за даний список кандидатів від кожної політичної партії, виборчого блоку партій, ділиться на цю квоту. Отримане ціле число є кількість мандатів цієї партії, виборчого блоку партій. Кандидати від політичної партії чи виборчого блоку партій вважаються обраними в порядку їх черговості у списку. Рішення щодо результатів виборів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі протягом десяти днів з дня їх опублікування ЦВК можуть бути оскаржені в суді.

Політичні партії та блоки партій є також суб'єктами виборчого процесу на виборах Президента України. Порядок реалізації цього права визначається Законом України "Про вибори Президента України".²³

Діяльність партійних фракцій у парламенті визначається Регламентом Верховної Ради України. У ньому сказано, що депутатська фракція – це об'єднання, яке нараховує не менше ніж 14 депутатів. Депутат не може входити до складу більш ніж однієї парламентської фракції.

Кожна депутатська група (фракція) повинна бути зареєстрована в Секретаріаті Верховної Ради України. Умовою її реєстрації є надходження до Секретаріату Верховної Ради підписаного персонально депутатами письмового повідомлення

²³ Закон України "Про вибори народних депутатів України" // Відомості Верховної Ради України, 1997, №43, с.280

про сформування депутатської групи (фракції) з зазначенням її назви, мети чи завдань, персонального складу та партійної належності членів групи (фракції), а також депутатів, які уповноважені представляти фракцію. Повна та скорочена назва депутатської фракції повинна збігатися з назвою відповідної партії. У разі, коли депутатська фракція об'єднує депутатів з декількох партій, її назва повинна включати назви цих партій. Про формування депутатських груп та фракцій, а також про зміни у їх складі Секретаріат Верховної Ради інформує депутатів. Якщо склад депутатської групи чи фракції стає меншим від встановленої норми, вона протягом 15 днів оголошується розпущеною.

Депутатські групи (фракції) мають право на пропорційне представництво в усіх органах Верховної Ради та офіційних парламентських делегаціях. На основі принципу пропорційності формується склад постійних комісій Верховної Ради.

Кожна депутатська група (фракція) має гарантоване право на виступ свого представника з усіх питань порядку денного. Жодна депутатська фракція не має права виступати від імені народу України, Верховної Ради України. Депутати можуть об'єднуватися між собою у депутатські об'єднання та групи, які не підлягають реєстрації і не користуються правами депутатських груп (фракцій).

Депутатські групи та фракції здійснюють свою діяльність у формі засідань, які можуть бути як відкритими, так і закритими. Депутатські групи та фракції формують Погоджувальну раду, до складу якої входять керівники чи уповноважені з числа всіх фракцій парламенту та Голова Верховної Ради України.

Депутатська група (фракція) забезпечується приміщенням, необхідним обладнанням, адміністративно-технічним персоналом. За зверненням уповноваженого представника депутатської групи (фракції) Секретаріат Верховної Ради поширює серед депутатів парламенту підготовлені нею матеріали як офіційні від депутатської групи (фракції).²⁴

Наявність парламентських фракцій надала можливість політичним партіям реально виконувати функцію здійснення влади у вищому законодавчому органі держави. Разом з тим діяльність політичних фракцій в українському парламенті

²⁴ Регламент Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України, 1994, № 35.

служить не тільки механізмом реалізації партійних функцій, але й здійснює зворотній вплив на розвиток багатопартійності в Україні.

27 листопада 2003 р. Верховна Рада України прийняла закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні",²⁵ який запроваджує систему фінансування діяльності політичних партій з державного бюджету.

У відповідності до цього закону політична партія має право на отримання державного фінансування її статутної діяльності, якщо на останніх чергових виборах народних депутатів України виборчий список кандидатів у депутати від якого отримали чотири й більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, а також якщо вона входила до списку виборчого блоку політичних партій, виборчий список кандидатів у депутати від якого отримав чотири й більше відсотків голосів виборців.

Щорічний обсяг фінансування статутної діяльності політичних партій (партій, що входили до виборчих блоків політичних партій) з державного бюджету України становить 0.01 розміру мінімальної заробітної плати, що встановлено на 1 січня року, який передуює року виділення коштів, помноженого на кількість голосів громадян, включених до списку виборців на останніх чергових виборах народних депутатів України.

Порядок розподілу коштів на фінансування статутної діяльності політичних партій, між політичними партіями, які входили до складу виборчого блоку політичних партій, визначається з'їздом таких політичних партій, який проводиться не пізніше 7 днів з моменту офіційного оприлюднення результатів виборів, про що не пізніше 3 днів з дня прийняття відповідного рішення офіційно повідомляється Міністерство юстиції України. Якщо у зазначений термін відповідне рішення не прийняте, то рішення про розподіл коштів приймається Міністерством юстиції України у шістдесятиденний строк з моменту офіційного оприлюднення результатів виборів народних депутатів України пропорційно до

²⁵ Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні" // Відомості Верховної Ради України, 2003, № 29.

кількості народних депутатів України від кожної з політичних партій, що входили до списку блоку.

Політичні партії отримують право на фінансування державою своєї статутної діяльності з дня набуття повноважень Верховною Радою України відповідного скликання і припиняється у день набуття повноважень Верховної Ради нового скликання. Визначені кошти перераховуються на рахунки політичних партій Міністерством юстиції України авансом на початку кожного кварталу.

Партії, виборчі блоки політичних партій, виборчі списки яких отримали чотири й більше відсотків виборців, які взяли участь у голосуванні, отримують також право на відшкодування за рахунок Державного бюджету України витрат, пов'язаних з фінансуванням своєї передвиборної агітації, у розмірі фактично здійснених витрат, але в межах граничної суми витрат виборчого фонду партії (блоку). Кошти, призначені на відшкодування виборчим блокам політичних партій витрат, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборчої агітації, розподіляються Центральною виборчою комісією між партіями, що входять до складу блоку, пропорційно до внесків цих партій до виборчого фонду блоку не пізніше як на 10 день з дня офіційного оприлюднення результатів виборів.

У законі містяться також норми, які регулюють порядок звітності політичних партій за використання виділених державою коштів, підстави для відмови у державному фінансуванні політичних партій, порядок їх оскарження.

Політичний спектр України. Принципове значення для типології сучасних партій має їх класифікація за ідеологічними пріоритетами та політичними платформами. Проте за нинішніх політичних реалій, коли ціннісні орієнтації багатьох партій є достатньо невиразними, така класифікація повинна сприйматись з певними застереженнями.

Достатньо поширеним явищем в українському політикумі є неспівпадіння назви, проголошених цілей та реально здійснюваного курсу партії. Ця обставина нерідко є причиною суперечок щодо визнання місця й ролі політичних партій у політичному спектрі. Неможливість повноцінної класифікації політичних партій України пояснюється також відсутністю впродовж тривалого часу традицій політичного плюралізму, чіткої соціальної диференціації суспільства, несформованістю

самої багатопартійної системи, штучністю процесу творення багатьох нових партій.

При визначенні приналежності конкретної партії до тієї чи іншої частини політичного спектру часто головним критерієм виступає її ставлення до існуючого суспільно-політичного ладу. Однак, застосовуючи цей критерій в наших умовах, ми отримуємо діаметрально протилежну картину порівняно з традиційною схемою. Так, комуністи, соціалісти, які традиційно виступають за радикальні революційні зміни суспільного устрою, в українських реаліях посідають чітку "праву" позицію, а українські республіканці, народні демократи, обстоюючи ідею радикального реформування нинішнього державної системи, таким чином переходять у табір "лівих".

Однією з базових характеристик класифікації сучасних політичних партій в Україні виступає їх ставлення до демократичної організації суспільного життя. Тою мірою, якою захисники авторитарних моделей суспільного устрою втрачають свій політичний вплив, а політичні партії, орієнтовані на стандарти демократії, його здобувають, можна визнати правомірним застосування до нашої дійсності західних критеріїв розмежування політичних сил на ліві, праві та центристські.²⁶

Наявність політичних партій різного ідеологічного спрямування, які на основі прийнятих в суспільстві правових норм борються між собою за владу, є однією з сутнісних ознак багатопартійності, а відтак і демократії. Демократія без партій, як зазначав відомий дослідник М.Дюверже, не є демократією.

Українські "ліві". В Україні, як і в інших посткомуністичних державах, особливе місце в політичній системі належить лівим політичним партіям – у першу чергу комуністам. Інші партії сформувались або формуються у протиборстві з ними. Тому загальна характеристика розстановки сил і політичної ситуації багато в чому залежить саме від оцінки позиції комуністів. В той час, коли в західних політичних системах комуністи класифікуються як крайні "ліві", маргінальні чи антисистемні партії, у нас комуністи представляють достатньо чисельне і добре організоване політичне об'єднання.

В Компартії України позиції консерваторів були традиційно сильнішими, ніж, скажімо, в Москві чи Прибалтиці. Однак

²⁶ Колодій А. Політичний спектр: про деякі критерії "лівих" і "правих" політичних рухів у посттоталітарних суспільствах // Філософська і соціологічна думка, 1995, № 9.

розгортання національно-визвольного руху на Україні змушує українських комуністів маневрувати. Багато положень з програми Руху, які раніше піддавалися нищівній критиці з боку комуністів, "перекочували" в документи КПУ (наприклад, про республіканську власність на землю та її надра, пріоритет республіканських законів над загальносоюзними, самостійність у визначенні інститутів і символів державності, становлення України як реального суб'єкта міжнародного права).

Налякані подіями, пов'язаними з серпневим заколотом, комуністична більшість українського парламенту "За суверенну Радянську Україну" (так звана "група 239") проголосувала за підтримку Акту про державну незалежність України. 30 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради України, звинувативши комуністів в участі у антидержавному заколоті, заборонила діяльність КПУ. На деякий час в Україні фактично не було політичних організацій лівого спрямування. Встановилося домінування партій націонал-демократичного характеру. Однак і цю заборону комуністам вдалося використати у своїх тактичних цілях.

14 травня 1993 р. на основі рішення Конституційного Суду Президія Верховної Ради України відмінила свою постанову про заборону КПУ. А вже в червні 1993 р. в Донецьку відбувся I (XXIX) з'їзд Компартії України, який обрав П.Симоненка головою партії, а 5 жовтня 1993 р. КПУ була зареєстрована офіційно.

У економічній сфері комуністи виступають за регульований (соціальний) ринок, пріоритет суспільної форми власності, за розширення стосунків у межах СНД. Вони майже єдині серед політичних сил, які намагаються акцентувати на наступництві України з її радянським минулим (члени фракції відмовились приймати присягу на вірність Україні). Зайняті вони переважно не інноваційною, а охоронною діяльністю. Їхні головні лозунги – це народовладдя та соціальна справедливість.

Комуністична партія України сьогодні налічує у своїх рядах 140 тисяч членів. Має обласні комітети по всій Україні, а також 624 комітети в містах та районах, 5172 первинні партійні організації. Центральний друкований орган партії -- газета "Комуніст" – має тижневий тираж 140 тисяч. КПУ відзначається жорсткою ієрархічною будовою. Дискусійні питання назовні здебільшого не виносяться.

Основу комуністичного електорату традиційно становлять представники Сходу та Півдня України, переважно люди похилого віку. Водночас, як зазначає ряд дослідників, значна

частина голосів комуністів – це так званий “протестний електорат”, тобто люди, які голосують не за комуністичну ідеологію, а з почуття протесту до зміни суспільно-політичної системи, в якій вони були соціально більш захищеними. На тлі глибокої кризи, у якій перебувала країна, аргументи комуністів на користь системи влади Рад, соціалістичного вибору, союзу з Росією схвально сприймалися значною частиною населення. Комуністи й надалі будуть трактуватися частиною населення України як реальна альтернатива певним колам представників націонал-радикального і націонал-демократичного напрямку в їх намаганнях підкорити соціально-економічне життя спрощено-ідеалістичній схемі розбудови незалежної української держави.

Комуністи-депутати Верховної Ради України сформували у 1994 році найбільшу депутатську фракцію (близько 90 чоловік). На парламентських виборах 1998 р., які проводилися за змішаною виборчою системою, за комуністів голосувало 24,68% виборців, що дало їм можливість отримати 84 мандати по багатомандатному загальнодержавному округу і 39 мандатів у одномандатних округах. У нинішньому парламенті фракція комуністів нараховує до 60 чоловік, вони контролюють ряд комітетів, а також посаду віце-спікера парламенту (А.Мартинюк).

Незважаючи на те, що комуністи декларують свою радикальну опозиційність до існуючого політичного режиму, реально їх діяльність спрямована на боротьбу з націонал-демократами та соціалістами. На президентських виборах 1994 року комуністи підтримували Л.Кучму, про що згодом жалкували. На президентських виборах 1999 року лідер комуністів П.Симоненко набрав 37,8% голосів виборців і це був найбільший політичний успіх українських комуністів.

Вагоме місце серед “лівих” партій України займає Соціалістична партія України (СПУ), яка була створена восени 1991 р. після заборони діяльності КПУ О.Морозом. Зареєстрована Міністерством юстиції України 25 листопада 1991 р., вона налічує понад 35 тисяч членів. Центральним друкованим органом партії є газета “Товариш” та журнал “Вибір”.

Формування соцпартії відбувалося у складній внутрішньополітичній ситуації. Фактично СПУ виникла на хвилі протесту проти заборони КПУ. Цей протест для певної частини колишніх комуністів впливав із свідомої потреби відстоювати своє бачення розвитку суспільства й вступали вони в СПУ

тимчасово для того, щоб у її лавах вести боротьбу за відродження забороненої компартії. Проте й після відродження КПУ партія соціалістів зберегла свою політичну вагу і вплив.

Аналіз програмних документів і поточних заяв СПУ показують, що її не можна відносити до репрезентантів комуністичної ідеології, що інколи має місце серед дослідників. Визначаючи різницю між ортодоксальними комуністами та СПУ, лідер соціалістів О.Мороз зазначав: "Ортодоксальні комуністи наполягають на поверненні старих форм державності і централізованого управління. Соціалісти проти такого утопічного підходу, вони виходять з реальної ситуації і у відповідності з нею діють. Крім того, СПУ не заперечує проти функціонування приватної власності".

Однак позиції СПУ серйозно відрізняються і від класичних принципів "демократичного соціалізму", що не дає підстави відносити її і до соціал-демократичного напрямку. Розбіжності між СПУ та Соцінтерном викликані різним розумінням приватної власності, насамперед на землю. СПУ вважає, що "демократичний соціалізм" – це суспільство, постійний розвиток гуманістичних цінностей якого здійснюється на основі провідної ролі суспільної власності в різноманітних її формах у системі багатуокладної економіки.

Нова Програма СПУ, прийнята на VIII з'їзді партії 20 травня 2000 р., передбачає на першому етапі усунення конституційним шляхом від влади кримінально-олігархічних структур і встановлення разом з іншими силами народно-демократичної системи влади як основі прогресивних соціальних перетворень (програма-мінімум). Наступний етап (програма - максимум) полягає у поступовому переході до суспільства демократичного соціалізму.

На виборах до Верховної Ради 1994 р. СПУ отримала 15 депутатських мандатів і була четвертою партією після КПУ, НРУ й СелПУ за кількістю депутатів-партійців. Політичним тріумфом СПУ було обрання О.Мороза Головою Верховної Ради України. Водночас в СПУ намітилися серйозні ідеологічні суперечки. Частина інтелектуальної верхівки СПУ намагалася модернізувати партійну ідеологію в дусі класичних ідей Соцінтерну, в той час як інша частина (так звана "більшовицька платформа в СПУ") вважала, що СПУ повинна зробити стрибок ліворуч і обійти інертну КПУ. Ці внутрішньопартійні суперечки, які посилювались тиском на партію ззовні, привели до виходу з партії частини її членів на чолі з Н.Вітренко та О.Марченком, які в 1996 р. створили

Прогресивно-соціалістичну партію (ПСПУ), інша ж частина колишніх членів СПУ на чолі з І.Чижем утворили партію Всеукраїнське об'єднання лівих "Справедливість".

Втративши частину депутатських мандатів, фракція СПУ була доукомплектована комуністами. Таким чином СПУ опинилася в залежності від більш сильної КПУ. Факт роздільного їх існування пояснюється небажанням комуністів ділитися своїми впливами та владою, їхнім скептичним ставленням до соціалістів (як до таких, що не витримали випробування заборонаю на політичну діяльність), а також тактичними міркуваннями. Соціалісти традиційно користуються підтримкою міської інтелігенції центральної, частково східної України. Великим позитивом партії є постать лідера СПУ О.Мороза.

На парламентських виборах 1998 р. СПУ сформувала єдиний виборчий блок з Селянською партією України (СелПУ) "За правду, за народ, за Україну!", який здобув підтримку 8,56% виборців, що забезпечило їй 29 депутатських мандатів. Ще 6 чоловік було обрано народними депутатами в одномандатних округах. На парламентських виборах 2002 р. партія здобула 6, 87% і сформувала свою фракцію чисельністю 22 депутати.

На президентських виборах 1999 р. лідер партії О.Мороз здобув 11,29% і посів третє місце серед 13 претендентів, на виборах 2004 р. він набрав 5,82% і обійшов лідера комуністів П.Симоненка (4, 97%). Під час другого туру СПУ приєдналась до коаліції "Сила народу" і підтримала В.Ющенка. Після перемоги останнього представники СПУ взяли участь у формуванні "уряду народної довіри" Ю.Тимошенко.

Селянська партія України (СелПУ) є третьою найбільшою складовою лівого руху. Вона була заснована у січні 1992 р. в Херсоні. Навесні того ж року зареєстрована Міністерством юстиції України. Виникла вона на базі Селянської спілки України -- організації, яка була створена з тим, щоб відстоювати інтереси колгоспно-радгоспної системи. Основною фігурою у створенні партії де-факто був колишній міністр сільського господарства України, кандидат у Президенти України на виборах 1991 р. О.Ткаченко. Головою партії з березня 1992 р. є директор радгоспу "Космос" з Херсонщини, депутат Верховної Ради України С.Довгань. О.Ткаченко став його заступником.

Вплив партії на сільських мешканців був дуже сильним. У 1992 р. у ній формально налічувалося 65 тис. членів. На

сьогодні СелПУ в своїх рядах нараховує понад 100 тисяч членів, 17 обласних і понад 350 районних організацій. СелПУ найменш відома представникам політичної науки й політичним оглядачам, бо всі свої з'їзди проводить за зачиненими дверима, тісно спілкується з КПУ і СПУ, але має свої чіткі погляди на внутрішньополітичні проблеми держави. СелПУ вважається "найправішою" серед "лівих" партій України.

Ставай на бій за землю в наші лави!

Нас тисячі! І ти вже не один.

Бо на Землі немає вище слави,

Як зватись гордим словом – СЕЛЯНИН!

Так сказано у гімні Селянської партії України. Мета діяльності СелПУ -- сприяння політиці, спрямованій на розбудову агропромислового комплексу України як основи державного відродження суверенної України. СелПУ прагне до вироблення нового курсу аграрних реформ, суть яких зводиться передовсім до того, щоб посилити увагу до сільського господарства та інших галузей АПК, до проблем і запитів селян і села.

На виборах до Верховної Ради України у 1994 р. ця партія здобула 21 депутатський мандат, поступившись лише КПУ і Руху. До недавнього часу СелПУ належало провідне політичне становище серед українського селянства, але наприкінці 1996 р. створення пропрезидентської центристськи орієнтованої Аграрної партії України (АПУ) скоротило вплив на селян лівої СелПУ. У результаті СелПУ змушена була зближуватися з СПУ, стаючи її "молодшим партнером". На виборах у 1998 р. СелПУ йшла разом з СПУ у блоці "За правду, за народ, за Україну!". Блок здобув 29 депутатських мандатів (з них членів СелПУ – 11), але їм вдалося провести свого лідера О.Ткаченка на посаду спікера парламенту.

Найлівішою серед "лівих" партій є Прогресивно-соціалістична партія України (ПСПУ), очолювана колишньою соціалісткою Н.Вітренко. Основним об'єктом її критики був "диктат МВФ", а також колеги по лівому табору (особливо О.Мороз). ПСПУ тісно співпрацює з Конфедерацією праці України і з Всеукраїнською суспільною жіночою організацією "Дар життя". На парламентських виборах 1998 р. ПСПУ несподівано для багатьох подолала 4% бар'єр і сформувала свою парламентську фракцію у складі 17 депутатів. Однак у результаті виходу з неї кількох парламентарів фракція невдовзі припинила своє існування. На парламентських виборах 2002 р. "Блок Наталії Вітренко" отримує 3,22% голосів виборців і не

проходить до парламенту. Численні спроби лідера прогресивних соціалістів повернутися у "велику політику" зазнавали постійних невдач. На виборах Президента України 1999 р. за Н.Вітренко проголосувало 11% виборців, в 2004 р. – 1,53%. У другому турі президентських виборів 2004 р. ПСПУ активно підтримувала В.Януковича.

Ще меншою підтримкою населення України користуються ліворадикальні політичні об'єднання, такі як Комуністична партія (трудящих), Комуністична партія України (оновлена), Партія комуністів (більшовиків) України, Комуністична партія робітників і селян (її лідер О.Яковенко на президентських виборах 2004 р. заручився підтримкою 0,78% виборців) та інші.²⁷

Українські "праві". Після здобуття незалежності у 1991-1992 рр. здавалося, що політичне панування перейде до правих політичних сил, діяльність яких стала особливо помітною після поразки серпневого заколоту 1991 року. Представники політичних партій цього спрямування з мітингів та демонстрацій поступово "перебралися" до владних кабінетів.

У виборах до Верховної Ради України 1994 року представники правих партій здобули 47 депутатських мандатів. З них: 22 – обрано від Руху, 11 – від УРП, 5 – від КУН, по 3 – від ДемПУ та УНА, 2 – від ХДПУ і 1 – від УКРП. Депутати від Руху організували в парламенті свою фракцію "Народний Рух України". Інші депутати від правих партій входили до фракцій "Державність", "Реформи". Представники цих партій повністю контролюють місцеву владу в більшості областей західного регіону, мають певну перевагу в місцевих структурах влади Києва. Але політичний вплив цих партій фактично відсутній у промислових центрах і регіонах сходу республіки, досить незначний на півдні й більшості центральних областей України.

²⁷ Болтарович Є. Соціалістична партія України: ідеологія, політика, перспектива // Розбудова держави, 1992, № 4; Касьянов Г. Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок ХХ сторіччя) // Політологічні читання, 1992, № 2; Литвин В. Ліві, праві, центр // Політика і час, 1991, № 3.; Малецький В. Дещо про правих і лівих в політиці // Вісті Комбатанта, 1996, ч. І.; Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією / За ред. О.Гараня, О.Майбороди. - К., 2000., Пашков М. Праві, ліві і псевдонезалежні // Віче, 1994, № 2.; Політичні партії лівого спрямування. - В кн.: Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. - К., 2002, с.146-151; Трубайчук А. Ліва, права, де сторона // Нова Політика, 1997, № 1; Українські "ліві".- В кн.: Шведа Ю. Партії та партійна система України. - Львів, 2001, с. 24-27.

Вибори до Верховної Ради України 1998 р. засвідчили помітне падіння авторитету більшості правих партій. Серед них лише НРУ зумів подолати 4% бар'єр, провівши до парламенту 32 своїх представники. Ще 19 мандатів народних депутатів України представники правих партій завоювали у мажоритарних округах. За партійною ознакою ці депутатські місця розподілилися таким чином: НРУ – 10, КУН – 3, УРП – 2, по 1 - від ХНС, УХДП, СНПУ і ДемПУ. Значно поступилися кількістю депутатських місць у парламенті УРП і КУН, а УНА зовсім позбулася своєї присутності у Верховній Раді. Зазнали поразки на виборах 1998 р. й такі відомі діячі правого політичного руху, як Л.Лук'яненко, брати Горині, М.Поровський, С.Хмара, О.Вітович, Д.Корчинський, В.Яворівський та інші. Помітно скоротилася географія народних депутатів від правих партій.

Певною специфікою відзначається й ідеологія українських "правих". Ряд політичних партій або назвою, або змістом програм декларують свою причетність до ідеології консерватизму. Однак цілком очевидно, що у своїй масі українські партії, які заявили про приналежність до консервативної ідеології, на практиці ще не досягнули її в повному обсязі.

Найбільш наближеною до ідеології неоконсерватизму була УРП. Створена з надр Української Гельсінської Спілки (УГС) у квітні 1990 року, вона швидко набирала популярності завдяки солідній групі лідерів, активних борців проти радянського тоталітаризму. Визначаючи ідейне обличчя, її ідеологи зазначали, що вона є партією "правого центру, носієм традиційних консервативно-ліберальних і християнських цінностей". Зразком для себе партія вважає сучасний американський неоконсерватизм, який характеризується курсом на відстоювання таких цінностей, як широкі індивідуальні права і свободи, приватна власність та лібералізація економіки, ідейний плюралізм.

Однак економічна платформа УРП була далекою від принципів консерватизму. Так, з точки "правого консерватизму", економічні проблеми окремої людини -- це її власні проблеми, а не проблеми держави. Втриматися на ідейно-політичних позиціях традиційного західного консерватизму (крім його традиціоналістських аспектів, які стосуються швидше культури та моралі) в Україні нелегко, бо для цього ще не визріли необхідні передумови.

Під час виборів президента УРП підтримувала Л.Кравчука. Однак після перемоги Л.Кучми у 1995 р. підтримала Конституційний Договір, провела корекцію політичного курсу. Однак невдовзі партія була втягнута у численні внутріпартійні чвари та розколи. Спочатку з партії вийшов С.Хмара, який натомість заснував Українську консервативно-республіканську партію (УКРП), а після обрання головою партії Б.Ярошинського з неї вийшли Л.Лук'яненко, М.Поровський, брати Горині, які заснували Християнсько-республіканську партію (ХРПУ). Згодом УРП об'єдналась з Українською народною партією "Собор". Об'єднану УРП-Собор очолив А.Матвієнко, а колишній лідер УРП Л.Лук'яненко став її почесним головою. На минулих парламентських виборах УРП-Собор входила до блоку Юлії Тимошенко (БЮТ).

Найчисленнішою політичною партією правої орієнтації, яка налічувала в своїх рядах 55 тисяч членів, численні первинні осередки, районні та крайові організації, центральні органи, був Народний Рух України (НРУ). Як політична партія НРУ сформувалась у 1992 році. Зареєстрована Міністерством юстиції України у 1993 році. Своім корінням вона виходить з суспільно-політичної організації "Рух", яка виникла у 1989 році. Шлях НРУ від громадського об'єднання до політичної партії пов'язаний з бажанням групи лідерів підвищити свою роль у боротьбі за владу. Напередодні парламентських виборів 1998 року НРУ вдалося об'єднати навколо себе Конгрес української інтелігенції, Товариство "Просвіта" і Всеукраїнське об'єднання ветеранів. Завдяки цьому Рух здобув підтримку 8,5% українських виборців, що дало йому можливість сформувати другу за чисельністю (після КПУ) депутатську фракцію.

Однак на початку 1999 року в результаті внутрішніх суперечок і зовнішніх впливів на базі єдиної фракції утворилося дві фракції, а згодом (після трагічної смерті лідера Руху, багатолітнього політичного борця з радянським тоталітаризмом В.Чорновола) сформувалося й дві партії – Народний Рух України (НРУ), очолюваний колишнім міністром закордонних справ Г.Удовенком, та Український народний рух (УНР) під керівництвом колишнього міністра екології Ю.Костенка. Цей розкол серйозно послабив позиції правого центру в Україні. В доктринальному відношенні обидві партії мало чим відрізняються між собою. На парламентських виборах 2002 року вони ввійшли до складу блоку партій "Наша Україна" й підтримали на президентських виборах 2004 р. В.Ющенка. Лідер НРУ Б.Тарасюк став міністром закордонних справ

України, а народний депутат-рухівець Р.Зварич -- міністром юстиції України.

Конгрес Українських Націоналістів (КУН) займає найбільш праву позицію серед правоцентристських політичних партій України. Як політична партія, КУН розпочинає свою діяльність з 1992 року, коли було перенесено в Україну діяльність Організації Українських націоналістів (С.Бандери). Установчий з'їзд партії відбувся в Києві в жовтні 1992 року. Лідером КУН стала дружина відомого діяча національно-визвольного руху України 50-х рр., президент Антибільшовицького блоку народів Слава Стецько. Діяльність КУН ґрунтується на ідеології українського націоналізму. Програма КУН стверджує, що основним завданням партії є боротьба за розбудову національної унітарної правової Української держави. Друкованим органом партії є газета "Шлях перемоги", яка виходить у Львові.

У 1994 р. на виборах до Верховної Ради України від КУНУ було обрано 5 депутатів (всі обрані в Галичині), які ввійшли до складу депутатської фракції "Державність". За С.Стецько проголосувало 86,5% виборців Надвірнянського округу на Івано-Франківщині. На парламентських виборах 1998 р. КУН, УРП та УКРП сформували виборчий блок партій "Національний фронт", який набрав всього 2,7% голосів виборців. На парламентських виборах 2002 р. КУН - учасник блоку Віктора Ющенка "Наша Україна".

Серед націонал-радикального крила політичних партій правого напрямку найчисельнішою й досить відомою в Україні є Українська Національна Асамблея - Українська народна самооборона (УНА-УНСО). Партія сформувалась на базі Української міжпартійної асамблеї (УМА), до складу якої входило кілька невеликих політичних організацій. УМА претендувала скласти "альтернативу окупаційно-угодовській Верховній Раді" та ставила собі за мету об'єднати всі національно свідомі сили у боротьбі за державну незалежність України. УМА проводила кампанію реєстрації "громадян УНР" (ї збрала 3 млн. підписів). У серпні 1991 р. під час антидержавного заколоту були створені загони УНСО. Згодом УМА трансформується у політичну партію - УНА на чолі з Р.Шухевичем і об'єднується з УНСО в єдину політичну організацію. У грудні 1994 р. УНА-УНСО була зареєстрована Міністерством юстиції України як політична партія. У той час до складу УНА-УНСО входило близько 10 тисяч членів. Члени УНСО брали участь у бойових діях у Придністров'ї, Абхазії,

Чечні. На виборах до парламенту 1994 р. від партії було обрано 3 депутатів, що розцінювалося як успіх новоствореної партії.

У вересні 1995 р. за участь партії в інцидентах під час похорону в Києві патріарха УАПЦ Володимира було відмінено реєстрацію партії. Але наприкінці 1997 р. партію знову було зареєстровано і вона отримала легальний статус. Однак на виборах до Верховної Ради України в 1998 р. партія набрала лише 0,39% голосів виборців. Партія була активним учасником акцій протесту "Україна без Кучми". Нинішній лідер партії А.Шкіль став народним депутатом України у мажоритарному окрузі на Львівщині та входить у парламенті до фракції БЮТ.

Ще одна праворадикальна партія України - Соціал-національна партія України (СНПУ) (з 2004 р. - Всеукраїнське об'єднання "Свобода"). Виникла в результаті об'єднання найрадикальніших елементів національного руху Львівщини - Львівської варти руху та Організації української молоді "Спадщина". Установчий з'їзд партії відбувся у Львові в грудні 1991 року. Партійне гасло - "Ідея нації", партійна символіка подібна до свастики. Зареєстрована у 1993 році, СНПУ брала участь у парламентських виборах 1998 р. у складі виборчого блоку "Менше слів", за який віддали свої голоси 0,16% виборців. Лідер партії О.Тягнибок, обраний народним депутатом України по мажоритарному округу на Львівщині, член фракції "Наша Україна", з якої був виключений за нібито антисемітські висловлювання.

До інших менш впливових праворадикальних партій України відносять Народний рух України за єдність (Рух за єдність - її лідер Б.Бойко на президентських виборах 2004 р. здобув підтримку 0,04% виборців), Всеукраїнське політичне об'єднання "Державна самостійність України" (ДСУ), Організацію українських націоналістів в Україні (ОУНвУ) (на президентських виборах від неї кандидувало одночасно два кандидати - А.Чорновіл (0,12%) та Р.Козак (0,02%), Всеукраїнська партія "Братство" (її лідер Д.Корчинський на президентських виборах 2004 р. здобув 0,17%), Народний союз "Українці".

Однак праворадикальні партії не популярні сьогодні в українському суспільстві. Про це переконливо свідчать результати виборів. Україна є поліетнічною державою, і тому інтегральний націоналізм, який є ідеологічною основою цих

партій, не тільки не сприймається, але і засуджується більшістю населення України.²⁸

Українські "центристи". Однією з характерних особливостей політичного життя України є слабкість і несформованість політичних організацій центристського спрямування. Між тим, дослідження стану громадської думки в Україні показують чітку тенденцію до підтримки населенням саме "центристських" політичних об'єднань. Однак стабільність політичних оцінок центристських сил України свідчить радше не про свідому підтримку програмних цілей центристських угруповань, а про намагання значної частини населення дистанціюватися від політичних крайнощів. Адже сьогодні центристів цінують як стабілізуючу помірковану силу, здатну об'єднати суспільство, відвернути конфронтацію і громадянське протистояння, забезпечити суспільний мир та злагоду.

²⁸ *Баган О.* Націоналізм і націоналістичний рух. - Дрогобич, 1994; *Батенко Т.* УРП: Боротьба протилежностей // Українські варіанти, 1997, № 2; *Бова А.* Лібералізм і консерватизм як основні політичні ідеології посттоталітарного суспільства // Молода нація, 1997, № 6; *Болтарович Є.* Республіканізм і світогляд українського неоконсерватизму // Республіканець, 1992, № 3; *Болтарович Є.* Українська республіканська партія // Політологічні читання, 1992, № 4; *Бондаренко К.* Фашизм в Україні. До історії проблеми // Українські варіанти, 1997, № 2; *Вітковський В.* Націоналізм для України // Українські варіанти, 1998, № 1; *Гелей С.* Консерватизм у політичній практиці сучасної України // Українські варіанти, 1998, № 1; *Голобуцький О., Кулик В.* Консерватизм – ідеологія порядку, стабільності і добробуту.- К., 1995; Діяльність УРП в нових умовах.- К., 1994; *Досужа Н.* Чи корисним для нас є досвід неоконсерватизму США? // Політика плюс... 1995, ч.І; *Ейсмонт В.* Українська Республіканська партія 1990-1994: дати, події, факти. - К., 1994; *Зайцев О.* Український націоналізм і фашизм (1920-1930-ті рр.) // Українські варіанти, 1998, № 1; *Киричук Ю.* Нарис історії УГС-УРП // Республіканець, 1992, № 3; *Ключковський Ю., Цимбалюк В.* Ідеологічні засади Народного Руху України // Вісник Руху, 1995, № 5; *Книш З.* Становлення ОУН.- К., 1994; *Литвин В.* Ліві, праві, центр // Політика і час, 1991, № 3.; *Малецький В.* Дещо про правих і лівих в політиці // Вісті Комбатанта, 1996, ч. І.; *Пашков М.* Праві, ліві і псевдонезалежні // Віче, 1994, № 2.; Політичні партії правого спрямування. - В кн.: Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. - К., 2002, с.151-154; *Свідзинський А.* Мета і цінності сучасної ОУН // Розбудова держави, 1996, № 1; *Сікора І.* Неоконсервативна ідеологія і практика реформ та проблеми її легітимації в Україні // Молода нація, 1997, № 6; *Томенко М.* Головні чинники українського консерватизму на тлі європейських традицій // Політика плюс...1995, № 1; *Трубайчук А.* Ліва, права, де сторона // Нова Політика, 1997, № 1. Українські "праві".- В кн.: *Шведа Ю.* Партії та партійна система України. - Львів, 2001, с. 27-30.

Політологічна наука розглядає центризм як зміну конфронтаційного мислення та дій на стиль партнерства, консенсусу, компромісу. Завдання сучасного центризму полягає в тому, щоб, крім розробки філософії центризму (взаємодоповнення), соціології центризму (соціальне партнерство), виробити й політичну програму центризму, яка повинна стати програмою боротьби за цивілізований демократичний устрій суспільства, нову політичну систему. Це тим більш важливо, що сьогодні атмосфера неузгодженості, різких заяв, конфронтаційності панує на всіх рівнях законодавчої та виконавчої влади. Центризм міг би стати політичним барометром рівноваги. Але при цьому слід розрізняти: центризм як ідейно-політичну течію; як певну політичну позицію (установку); інструмент у політичній діяльності.

Партійні системи більшості держав Заходу сформували основні напрями політичного центризму. Це -- лібералізм, соціал-демократизм та християнський демократизм.

В Україні на сьогодні більшою мірою розвинуті два перших напрями політичного центризму. Однак не слід вважати, що ці центристські течії вже цілком сформувались та програмно визначились. У програмах і діяльності багатьох партій знаходимо ознаки соціал-демократизму і консерватизму і навпаки. Більшість центристських партій України ще не відрізняються чіткою ідеологічно-організаційною структурованістю, не мають своїх осередків на місцях, фактично не зв'язані з основними соціальними верствами.

Проте поширення ідей центризму в Україні дало свої позитивні плоди. У виборах до Верховної Ради 1998 р. чотири центристські партії – Народно-демократична партія (НДП), Партія зелених України (ПЗУ), Соціал-демократична партія України (об'єднана) СДПУ(о) і Всеукраїнське об'єднання "Громада" – подолали 4-% бар'єр і дістали 69 місць по багатопартійному округу, а всього партіям центру належало 108 депутатських місць у складі новообраного парламенту.

Разом з тим відсутність впливової центристської партії стимулює владну еліту (яка тривалий час зберігаючи важелі економічного та політичного впливу, залишалась безпартійною) до політичного оформлення в рамках саме цієї частини політичного спектру. Причому тактика цих сил, як правило, полягає не у формуванні нових політичних партій, а в підпорядкуванні собі вже існуючих. Через те представники центристських політичних партій України більше, ніж інші,

виявились пов'язаними з структурами виконавчої влади. Таке політичне становище партій спонукало деяких політологів застосовувати до них термін "партія влади" (який суттєво відрізняється від європейського розуміння владної партії).

Лібералізм, як ідеологія прогресивно настроєної інтелігенції, в Україні сформувався ще в 40-і рр. XIX ст. і поступово перетворився на потужну політичну силу.

30 червня 1990 р. у Києві була заснована Київська ліберально-демократична спілка (КЛДС), яка розпочала підготовку до установчого з'їзду ліберальної партії. Однак під час його підготовки в оргкомітеті відбувся розкол, в результаті чого виникло дві організації – позапартійна Українська ліберально-демократична спілка (УЛДС) і Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ). Згодом УЛДС приєдналась до Партії демократичного відродження України (ПДВУ), а ЛДПУ продовжує своє існування як нечисельна і малопомітна партія.

У вересні 1990 р. у Дніпропетровську відбувся перший з'їзд Народної партії України (НПУ), виникнення і діяльність якої пов'язана із особою Л.Табурянського. Більшість членів партії були працівниками дніпропетровського кооперативу "Олімп". Спроби керівництва партії перетворити її у загальноукраїнську так і не увінчалися успіхом.

Найпотужнішою партією ліберальної орієнтації в Україні в 90-х рр. була Ліберальна партія України (ЛПУ), яка виникла у вересні 1991 р. в Донецьку. Очолив партію відомий підприємець І.Маркулов. У червні 1993 р. на I з'їзді партії головою ЛПУ було обрано відомого економіста О.Соскіна. Після 3-го з'їзду партії (1996), який прийняв остаточний варіант програми, партію очолив В.Щербань. У 1997 р. партія налічувала близько 40 тис. членів. Партія видає "Ліберальну газету" та "Ліберальний вісник". 27 народних депутатів України увійшли у фракцію "Соціально-ринковий вибір", зініціювавши таким чином створення ліберального центристського блоку. Основною метою партії був розвиток соціально орієнтованої економіки ринкового типу, втілення в життя принципів соціального лібералізму з метою зменшення державного впливу на суспільство. ЛПУ виступала за суспільство рівних можливостей, а не рівного споживання.

На парламентських виборах 1998 р. ЛПУ увійшла до блоку "Партія праці та ліберальна партія – РАЗОМ!", який набрав 1,89% голосів виборців. На виборах Президента України ЛПУ входила до передвиборчого блоку політичних партій "Наш

вибір – Леонід Кучма!” На парламентських виборах 2002 р. ЛПУ ввійшла до складу блоку “Наша Україна”. Однак згодом В.Щербань, отримавши посаду губернатора Сумщини, залишив фракцію “Нашої України” й на президентських виборах 2004 р. брав активну участь у виборчій кампанії провладного кандидата В.Януковича.

Ще менш успішною виявилась діяльність інших ліберальних партій – Ліберальної партії України (оновленої) - ЛПУ(о) та Ліберально-демократичної партії України (ЛДПУ). Остання на парламентських виборах 1998 р. разом з Українською селянською демократичною партією (УСДП) сформувала виборчий блок “Європейський вибір України”, який набрав 0,14% голосів виборців. Не мав успіху на виборах і проросійсько-орієнтований виборчий блок “СЛОН – Соціально-ліберальне об’єднання”, до складу якого ввійшли партія Міжрегіональний блок реформ (МБР) та Конституційно-демократична партія (КДП). За цей блок проголосувало 0,9% виборців.

Більш успішною була діяльність національно-орієнтованої ліберальної партії “Реформи і Порядок” (ПРП), установчий з’їзд якої відбувся в жовтні 1997 року. Очолив партію відомий економіст, экс-віце-прем’єр-міністр України В.Пинзеник. Основним гаслом ПРП було прискорення економічних реформ шляхом лібералізації економічних відносин. В основу політичної діяльності партії був покладений розроблений В.Пинзеником пакет законів “Економічне зростання”.

На парламентських виборах 1998 р. ПРП отримала 3,1% голосів виборців і не пройшла в парламент. Однак ряд членів партії, в тому числі і її лідер, здобули депутатські мандати в мажоритарних округах. Об’єднавшись у парламенті із частиною депутатів від КУН та безпартійними, вони створили парламентську фракцію “Реформи-Конгрес”. Приєднання до ПРП частини депутатів та організацій, які вийшли з НДП, зробило з неї одну з найвпливовіших партій із націонал-ліберальною програмою.

На президентських виборах 1999 р. ПРП пропонує свою підтримку В.Ющенку, але він відмовляється від участі у президентських виборах. Далі ПРП послідовно реалізує курс на об’єднання національно-демократичних сил, який завершується формуванням виборчого блоку партій “Наша Україна”. На парламентських виборах 2002 р. “Наша Україна” отримує 27% голосів виборців, а В.Пинзеник стає одним із керівників однойменної парламентської фракції у парламенті.

На своєму позачерговому з'їзді ПРП перейменовується у партію "Наша Україна", що викликало неоднозначну реакцію в середовищі партнерів по блоку. ПРП доклала вагомих зусиль для перемоги В.Ющенка на президентських виборах 2004 року. В уряді Ю.Тимошенко В.Пинзеник обійняв посаду міністра фінансів України, С.Терьохін – міністра економіки, а М.Томенко – віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань.

На ліберальну нішу в політичному спектрі України претендує і створений підприємцем М.Бродським український аналог популярної російської партії "Яблуко", а також очолювана А.Кінахом Партія промисловців та підприємців України (ПППУ). Обидві партії мають досвід парламентської діяльності. На парламентських виборах 2002 р. ПППУ була учасником провладного блоку "За Єдину Україну!", а партія "Яблуко" йшла самостійно й здобула 1,15% голосів виборців. Лідери обох партій брали участь у президентській кампанії 2004 р. (за А.Кінаха проголосувало – 0,93%, а за М.Бродського – 0,05% виборців). У другому турі голосування вони закликали своїх прихильників підтримати В.Ющенка. У новосформованому уряді А.Кінах обійняв посаду першого віце-прем'єр-міністра. Ліберально-орієнтований виборчий блок "Команда озимого покоління" (лідери В.Хорошковський та І.Богословська) на парламентських виборах 2002 р. отримав підтримку 2,02% виборців. Після чого фактично припинив свою діяльність (В. Хорошковський деякий час обіймав посаду Першого заступника Голови Адміністрації Президента України, був міністром економіки та європейської інтеграції, І.Богословська патронувє суспільний проект "Віче України").

Стосовно базових демократичних цінностей, то ліберали та консерватори мало чим відрізняються між собою. Різниця між ними існує лише в програмах, натомість справжню альтернативу їм складає комуністичний фундаменталізм та праворадикальний авторитаризм, об'єднуючим гаслом яких є "порядок", а не реформи. І це протистояння сьогодні є не менш важливим (особливо для новоутворених пострадянських держав), ніж ідеологічне протистояння. Адже надаючи підтримку тій чи іншій партії, громадяни здійснюють вибір не лише між капіталізмом і соціалізмом, державним регулюванням і вільним ринком, соціальним захистом та індивідуалізмом, а насамперед між демократією та авторитаризмом. І ця вісь протистояння є на сьогоднішній день визначальною як для політичного життя України, так і для класифікації її політичних сил.

За незначного впливу більшості ліберально орієнтованих партій на електорат, корінний перехід на нову виборчу систему змусив багатьох партійних лідерів звернутися до об'єднання своїх зусиль. Найгучнішою подією в цьому плані було створення у 1992 р. громадсько-політичного об'єднання "Нова Україна". Воно було організоване відомими політиками з метою проведення політичних і соціальних реформ, щоб вивести суспільство на шлях становлення України як правової демократичної держави.

у лютому 1996 р. на базі об'єднання "Нова Україна", Партії демократичного відродження України (ПДВУ) та Трудового конгресу України (ТКУ) виникає Народно-демократична партія (НДП). Поява НДП стала кроком на шляху до створення потужної центристської партії, в лавах якої об'єдналися партії соціал-ліберальної орієнтації, підприємницькі та громадські організації, представники реформаторського крила уряду. Що особливо важливо - НДП мала порівняно однакову підтримку в усіх регіонах України, що робило її важливим фактором політичної інтеграції суспільства. На парламентських виборах 1998 р. НДП вдалося заручитися підтримкою 5% виборців і створити потужну фракцію в парламенті, яка налічувала 90 депутатів. Однак заангажованість керівництва партії у виконавчу владу швидко перетворює її у "партію влади" – інструмент панування, а не реалізації волі громадян.

У травні 1999 р. з НДП на знак протесту проти рішення партії підтримати Л.Кучму на посаду президента України з неї виходить 8 відомих політиків на чолі з лідером партії А.Матвієнком. Новому голові партії В.Пустовойтенку не вдалося втриматися на посаді голови уряду, що теж негативно позначилося на іміджі партії. На парламентських виборах 2002 р. НДП входила до провладного блоку "За єдину Україну!". На президентських виборах НДП підтримала В.Януковича, що спричинило вихід з партії частини її членів (т.зв. "демократична платформа в НДП"). Програш підтримуваного НДП кандидата у президенти зумовив серйозну кризу в партії і сьогодні вона фактично стоїть перед дилемою "бути чи не бути" на політичній карті України.

Центром притягання центристських сил в Україні могла би стати соціал-демократія, яка має тут давні й багаті традиції. Однак організаційне оформлення української соціал-демократії, яке розпочалося в 1900 р., було достатньо складним та суперечливим. Це зумовлювалось наявністю двох течій у соціал-демократичному русі. "Праві" соціал-демократи

стверджували, що сам термін "демократичний соціалізм" дискредитований комуністами і тому пропонували зупинитись на ідеології "соціальної демократії". "Ліві" ж соціал-демократи стверджували, що прийняття цих умов приведе до створення партії ліберального типу. Суперечності ці так і не вдалося погодити, і як результат – існування в Україні двох соціал-демократичних партій – правої СДПУ та лівої ОСДПУ. Численні спроби примирення та об'єднання цих двох партій були безрезультатними.

Привабливістю ідеології соціал-демократії поспішили знову ж таки скористатися представники фінансово-промислових груп, створивши СДПУ(о). Установчий з'їзд партії відбувся у Полтаві в квітні 1996 року. Партія заявила про правонаступництво своїх попередників – Соціал-демократичної партії України, Української партії справедливості та Партії прав людини. Очолив партію тодішній міністр юстиції В.Онопенко. "Мета соціал-демократичної політики, – сказано у програмі партії, – захист прав і інтересів людини. Соціал-демократи виступають за такий стан суспільства, який би забезпечував оптимальне співвідношення між економічним зростанням і якістю життя".

СДПУ(о) зосередила в своїх руках значні фінансові та медіальні ресурси. І хоча на виборах 1998 р. в партійному списку СДПУ(о) фігурували такі відомі політики, як экс-президент України Л.Кравчук, экс-прем'єр-міністр Є.Марчук, незважаючи на широке використання у виборчій кампанії популярного футбольного клубу "Динамо" (президентом якого є один із лідерів партії Г.Суркіс), їй зaledве вдалося здобути необхідних 4% голосів виборців для проходження в парламент, де вона формує потужну фракцію чисельністю 33 депутати. У січні 2000 р. в результаті зміни лівого керівництва парламенту (О.Ткаченка та А.Мартинюка) лідер СДПУ(о) В.Медведчук обіймає посаду Першого заступника Голови Верховної Ради України (Головою Верховної Ради стає І.Плющ). На парламентських виборах 2002 р. партія йде самостійно й здобуває 6,27% голосів виборців, формуючи власну фракцію із 23 депутатів. Лідер партії В.Медведчук обіймає посаду Глави адміністрації Президента України, О.Зінченко за квотою СДПУ(о) стає заступником Голови Верховної Ради України. Партія також мала своїх представників в уряді та на місцях, входила до складу парламентсько-урядової коаліції.

На президентських виборах 2004 р. СДПУ(о) підтримувала кандидатуру В.Януковича. Після його поразки і у зв'язку з

численними звинуваченнями в причетності до фальсифікації виборів відбувся масовий відтік членів партії (в тому числі депутатів та колишніх членів уряду). У політичній ситуації, що склалася сьогодні, СДПУ(о), швидше за все, займе місце політичної опозиції.

Очевидно, що така ж доля чекає й партію колишнього прем'єр-міністра України В.Януковича - Партію Регіонів, а також партію "Трудова Україна", яку очолював колишній голова НБУ, керівник виборчого штабу В.Януковича - С.Тигіпко. Усі заклики команди переможених до співпраці й пошуку компромісів так і залишились непочутими. Між тим, 44% виборців України, які голосували за В.Януковича, залишаються серйозною електоральною базою для наступних парламентських виборів. Цілком ймовірно, що ці політичні сили намагатимуться сформувати єдиний політичний блок, який, критикуючи політику нинішньої влади, акцентуватиме на необхідності надання державності російській мові, більшої самостійності регіонам (а навіть федералізації України), поглибленні інтеграції з Росією. Однак проблема в тім, що охочих поборотися за цей сегмент електорату є теж чимало (формування экс-губернатором Харківщини Є.Кушнарським партії "Нова демократія" є яскравим цьому підтвердженням).

Як і в інших посттоталітарних державах, в Україні існують і політичні партії, які представляють лівоцентристську позицію. До них відносять Всеукраїнське об'єднання лівих "Справедливість" (голова І.Чиж), Соціал-демократичну партію України (голова Ю.Буздуган), Партію Солідарності України (голова П.Порошенко), партію "Соціал-демократичний Союз" (голова С.Пересунько), політичну партію "Трудова Україна" (голова С.Тигіпко), Українську партію солідарності та соціальної справедливості (голова Е.Лашутін), Українську партію справедливості (голова Є.Червонописький), Партію Праці (голова В.Ландик) та інші. Однак помірковані течії лівого руху є ще слабо розвиненими в Україні. Це пояснюється тяжінням громадської думки в перехідний період розвитку суспільства до політичних екстрем, що, зрештою, зумовлює домінування в цій частині політичного спектру України комуністів та соціалістів.

Ідеологію християнської демократії в Україні намагаються відстоювати наступні партії: Всеукраїнське об'єднання християн (голова В.Бабич), Християнсько-народний Союз (голова В.Стретович), Республіканська християнська партія (голова М.Поровський), партія "Християнський рух" (голова Т.Звягінцева), Українська християнсько-демократична партія

(голова О.Сергієнко), Християнсько-демократична партія України (голова В.Журавський), Християнсько-ліберальна партія (голова Л.Черновецький), Соціально-християнська партія (голова О.Білозір). Однак з огляду на те, що населення України є загалом поліконфесійним, а рівень релігійності невисокий (за винятком Західної України), вплив цих партій на політичне життя України є незначним. На парламентських виборах 1998 р. за голоси цього сегменту електорату змагалася аж три виборчих суб'єкти – виборчий блок “Вперед, Україно!”, до складу якого входили УХДП та ХНС (здобув підтримку 1,7% виборців), Християнсько-демократична партія України (1,29%) та Республіканська християнська партія (0,54%).

Цікавим феноменом політичного життя України є створена в 1997 році Партія мусульман України (на парламентських виборах 1998 р. за неї проголосувало 0,19% виборців).

Найпотужнішою силою політичного центру України сьогодні є Народна партія, яка бере свої витoki з колишньої Аграрної партії України (АПУ). АПУ виникає в грудні 1996 року як альтернатива лівій СелПУ. Головою партії став тодішній віце-прем'єр-міністр України з аграрних питань М.Зубець, що дало підстави говорити про формування “партії влади” на селі. Але в березні 1997 р. головою партії було обрано народного депутата України, голову правління агрофірми “Колос” К.Ващук. Партійне гасло АПУ: “Не рівність у бідності, а рівність у можливостях стати заможними!” На парламентських виборах 1998 р. партія йшла самостійно і хоча й не пододала 4-відсотковий бар'єр, однак впритул наблизилась до нього (здобула 3,6% голосів виборців). В одномандатних округах АПУ здобула 9 мандатів. На парламентські вибори 2002 р. партія йшла у складі провладного блоку “За Єдину Україну!” Має свою нечисельну фракцію (16 депутатів). Нещодавно партія своїм партійним лідером обрала Голову Верховної Ради України В.Литвина й перейменувалася в Народну аграрну партію (НАПУ), а згодом на VII позачерговому з'їзді (лютий 2005 р.) - в Народну партію.

Орієнтована на особу спікера українського парламенту, партія може стати центром притягання тих політичних сил, які не ввійшли до складу коаліції “Сила народу”, але й не бажають перебувати в жорсткій опозиції до неї. Представники цієї політичної сили взяли участь у формуванні нової влади і цілком ймовірно будуть учасниками нової парламентсько-урядової коаліції. Очевидно, що, як і соціалісти, вони захочуть йти на

майбутні парламентські вибори самостійно, претендуючи на голоси центристськи налаштованого електорату.

12 грудня 1993 р. відбувся установчий з'їзд Всеукраїнського об'єднання "Громада", яку очолив колишній прем'єр-міністр України П.Лазаренко. На парламентських виборах 1998 р. партія набрала 4,6% голосів виборців і отримала 16 депутатських місць по загальнодержавному округу. Ще 7 депутатських мандатів було виграно по одномандатних округах. Була створена парламентська фракція партії. Однак кримінальні справи, порушені проти П.Лазаренка, його виїзд та арешт в США призвели фактично до занепаду партії.

Значно успішнішою виявилась доля очолюваної Ю.Тимошенко партії "Батьківщина", установчий з'їзд якої відбувся в липні 1999 року. На парламентських виборах 2002 р. навколо партії було сформовано блок політичних партій, які відзначалися радикальним несприйняттям існуючого політичного режиму – "Блок Юлії Тимошенко" (БЮТ). Крім "Батьківщини", до нього ввійшли УРП-Собор, УКРП. Блок отримав на виборах 7,26% голосів виборців. Фракція партії у Верховній Раді налічує 32 народні депутати. На президентських виборах 2004 р. партія разом із блоком Віктора Ющенка "Наша Україна" сформувала коаліцію політичних сил "Сила народу", яка й забезпечила перемогу В.Ющенка. Після перемоги т.зв. помаранчевої революції Ю.Тимошенко стала першою в українській політиці жінкою-прем'єром (за її програму проголосувало рекордне число депутатів - 370).²⁹

²⁹ Батенко Т., Бондаренко К., Невелюк О. Народно-демократична партія. Філософія-ідеологія. Ідеологія та сучасність. - Львів, 1998; Центристські партії. - В кн.: Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. - К., 2002, с.154-159; Висоцький О., Голуб А. Зародження соціал-демократії в Україні і міжнародний соціал-демократичний рух // Політологічні читання, 1994, № 2; Воронкова В.Г., Ясыр Н.Д. Зарождение и эволюция либерализма в Украине в XIX-XX веке. - Донецк, 1996; Денисенко В. До проблеми легітимації "кланових" структур в Україні. - В кн.: Назад, Україно: робота над помилками. - К., 1998; Литвин В. Ліві, праві, центр // Політика і час, 1991, № 3.; Медведчук В. Дух і принципи соціал-демократії: українська перспектива. - К., 2000; Попович М., Фінько А. Українські ліберали // Сучасність, 1993, № 3; Рябчук М. Демократія та "партія влади" в Україні // Політична думка, 1994, № 3; Томенко М. Штрихи до історії ліберальних ідей в Україні // Політична думка, 1996, № 1; Українські "центристи". - В кн.: Шведа Ю. Партії та партійна система України. - Львів, 2001, с. 30-34.; ; Юров Ю. Партія праці України // Генеза, 1994, № 1.

Відокремлено в європейській класифікації політичних сил знаходяться представники зеленої ідеології та фемінізму. Не можна однозначно відносити їх до однієї чи іншої частини політичного спектру. Вони – поборники постматеріальних цінностей, представники так званої політики “нової хвилі”, яка не зовсім “вписується” у класичну класифікацію політичних сил, засновану переважно на соціально-економічному поділі. На практиці вони підтримують те, що є вигідним для навколишнього середовища і емансипації жінок, вступаючи для цього в союзи як з “лівими”, так і з “правими”.

Партія “зелених” України (ПЗУ) була створена ще у вересні 1990 р. (zareєстрована в 1991 р.) і бере свої витoki з українського екологічного руху. На виборах 1998 р. вона здобула несподіваний для багатьох успіх – 5,4% голосів виборців, що дало їй можливість отримати 19 депутатських мандатів і сформувати власну фракцію. Цікаво, що партійний список ПЗУ складався лише з 77 чоловік. Зате в одномандатних округах від партії було висунуто 126 кандидатів, проте жоден з них не переміг. На наступних парламентських виборах за ПЗУ проголосувало лише 1,3%. Лідер ПЗУ В.Кононов висувався кандидатом в Президенти України на виборах 2004 року, але через нестачу фінансів змушений був достроково зняти свою кандидатуру. Діяльність створеної в 1999 р. Зеленої партії України (ЗПУ) є малопомітною.³⁰

Це ж стосується й значної кількості так званих “жіночих” партій: Жіночої партії (об’єднаної), партії “Жінки України”, Всеукраїнської партії жіночих ініціатив. Остання брала участь у парламентських виборах 1998 р. й отримала на свою підтримку 0,58% голосів виборців.

У грудні 2002 р. офіційно zareєстровано партію українських прихильників ідеології анархізму – “Союз анархістів України”.

Серед українських партій є чимало таких, які створені для захисту інтересів певної суспільної групи: Колгоспна партія України, Українська селянська демократична партія, Всеукраїнська партія пенсіонерів, Партія захисту пенсіонерів України, Партія пенсіонерів України (ППУ), Всеукраїнська Чорнобильська народна партія “За добробут та соціальний захист народу”, Молодіжна партія України, Народна партія

³⁰ Швець Л.О., Шубаєв В.П. Феномен українських зелених // Стратегічна панорама, 1998, № 1-2.

вкладників та соціального захисту, Партія вільних селян і підприємців України, Партія інтелігенції України, Партія освітян України, Політична партія малого і середнього бізнесу України, Політична партія "Партія за військових" і навіть Прогресивно-автомобільна партія України. Однак спроби формування таких вузькоспеціалізованих партій (за окремими винятками) не є успішними. Приклад трансформації колишньої Аграрної у Народну партію може слугувати прикладом початку зворотної тенденції в партійному будівництві України ³¹.

Крім ідеологічного, застосовують інші критерії типології політичних партій, зокрема ставлення до національних цінностей та державного суверенітету, який є досить ефективним для посттоталітарних держав. Чим більше місця посідають у програмі партії націоналістичні вимоги, тим "правішою" вважають її позицію. В залежності від місця національного в системі етичних цінностей, співвідношення прав людини, нації, класу, суспільства виокремлюють такі групи партій: загальнодемократичні, націонал-демократичні, націонал-радикальні та інтеграційні.

До загальнодемократичного напрямку відносяться ті політичні партії, які визнають пріоритетність прав людини над правами нації, народу, держави. Вони, як правило, обстоюють незалежність України, але одночасно виступають за її активну участь в рамках СНД і тісні стосунки з Росією. До цього напрямку відносять ЛПУ, НДП, СПУ, ПЗУ, СДПУ(о), ТПУ.

До партій націонал-демократичного спрямування відносяться ті політичні партії, що визнають єдність прав нації та прав особи. Політичні угруповання націонал-демократичного спрямування є послідовними поборниками державного суверенітету України і прихильниками європейської інтеграції. Вони переважно виступають за вихід України з СНД і закликають до регулювання міждержавних стосунків на основі

³¹ Базовкін Т., Кремінь В. Партії та громадські об'єднання України. - К., 1994. Литвин В. Про сучасні українські партії, їхніх прихильників та лідерів // Політологічні читання, 1992, № 1. Право вибору: політичні партії та виборчі блоки. Вибори до Верховної Ради України 1998 / Упорядники М.Томенко, О.Проценко. - К., 1998; Політичні партії в Україні. Інформаційно-довідкове видання. - К.: ЦВК, 2001; Політичні партії України / За ред. проф. В.М. Якушика. - К., 1996.; Слюсаренко М., Томенко М.В. Нові політичні партії України. Довідник. - К., 1990, Яблонський В. Сучасні політичні партії України. Довідник. - К., 1996; Яблонський В. Латко В. Сучасні політичні партії України. Довідник. - К., 1999.

двосторонніх договорів. Є вони також прихильниками членства України як в ЄЕС, так і в НАТО.

Для націонал-демократів та націонал-радикалів головним змістом їхньої діяльності є розбудова незалежної української держави і все, що пов'язане з цим завданням. Саме державотворчій ідеї вони схильні підпорядковувати інші сфери суспільного життя (економічну, соціальну, духовну та інші). Розділити ж демократів та радикалів можна перш за все за методами досягнення поставлених цілей (еволюційних та радикальних). До числа перших відносять: НРУ, УНР, ПРП, КУН, ХДПУ, до других – ДСУ, УКРП, УНА, СНПУ. Останні, крім того, виступають за негайний вихід України з СНД і її дистанціювання від Заходу (насамперед США).

До числа інтеграційних політичних сил відносяться маргінальні політичні групи, які виступають проти незалежності України, за її більш тісну інтеграцію з колишніми радянськими республіками (насамперед з Росією та Білоруссю). До числа таких партій відносять Прогресивно-соціалістичну партію України, партію "Світло зі Сходу", партію "Союз", Партію слов'янської єдності, Партію "Русько-український союз", політичну партію "Русь Єдина", Громадянський конгрес України, партію "Руський блок".³²

Вдаючись до класифікації політичних партій України, не можемо не помітити різного їх ставлення до діючих інститутів влади. І часто саме цей критерій (а не ідеологічний) є визначальною основою для розмежування чи блокування політичних сил України. Є це також одним із парадоксів сучасної партійної системи України. І останні президентські вибори в Україні є яскравим цьому підтвердженням.

³² Білоус А. Політичні об'єднання України. – К., 1993; Кремень В., Базовкін Є. Політичні партії України: порівняльний аналіз програмних документів. – К., Національний інститут стратегічних досліджень, 1993, Вип. 18.; Немчинов І. Міф та ідеологія як головні механізми "Русской идеи" // Нова Політика, 1995, листопад-грудень; Піховшек В., Ткачук В., Михальченко К. Росія, яку ми... Позиції політичних сил Росії стосовно майбутнього України та позиції політичних сил України стосовно Росії. – К.: УНЦПД, 1996; Слюсаренко А., Томенко М. Спроби класифікації політичних партій України // Політологічні читання, 1992, № 1; Толпыго А.К. Украинские политические идеологии // Полис, 1994, № 1; Україна багатопартійна: Програмні документи нових партій / Передмова, упорядкування О.В.Гарань. – К., 1991; Шведа Ю. Партії та партійна система України. – Львів, 2001, с.37-39.

Партійна система України. Формальні перешкоди для виникнення в Україні багатопартійної системи були усунуті після відміни в 1990 р. шостої статті Конституції СРСР, в якій закріплювалося монопольне положення КПРС на політичній арені. Тому вже вибори до Верховної Ради України 1990 р. мали суперницький характер. Проте першими справді багатопартійними були дострокові парламентські вибори 1994 року. До цих виборів українське суспільство підійшло значно більше політично структурованим, ніж в 1990 році. У цьому році в Україні була зареєстрована одна нова партія (УРП), в 1991 р. їх було вже сім, в 1992 р. до них приєдналося ще шість, в 1993 р. Міністерство юстиції зареєструвало 16 партій.³³

Вибори 1994 р. проходили по мажоритарній системі абсолютної більшості при максимальній явці 50%. Згідно з М.Дюверже, "мажоритарне голосування в два тури і система пропорційного представництва приводять до багатопартійності". Проте більш важливим чинником виникнення в Україні багатопартійної системи виявився плюралізм.

У 1994 р. в Україні діяло 30 зареєстрованих партій, 14 отримали депутатські мандати. Із 14 партій, представлених в парламенті, лише шість (КПУ, НРУ, СПУ, УРП, КУН, ПП) офіційно висунули своїх кандидатів. Це вказує на те, що більшість українських партій в цей період ще не були готові провести широкомасштабні виборчі кампанії³⁴.

У парламенті ні одна з політичних сил не володіла необхідним потенціалом для формування стійкої більшості. Якщо така більшість і створювалася, то швидше на ситуативній основі. Характерно, що лише дві партії – КПУ і НРУ мали можливість для створення власної фракції³⁵.

Негативний вплив на розвиток партійної системи здійснювала ідея "непартійного уряду", згідно з якою кабінет повинен був виконувати виключно господарські функції. Це хибне розуміння природи урядової діяльності заважало формуванню політично відповідального уряду (тобто такого,

³³ Пуфлер Е. Партійна система незалежної України: особливості формування, тенденції подальшої трансформації // Нова політика, 1997, № 1.

³⁴ Балабан Р. Результати парламентських виборів 1990, 1994, 1998 рр: політологічний аналіз // Нова політика, 1998, № 6.

³⁵ Сковчиляс Л. Парламент України. Типи політичної поведінки депутатських груп Верховної Ради 13-го скликання. - Львів, 1998.

який має власну політичну програму і опирається на підтримку певних партій в парламенті).

Штучне відсторонення партій від суперництва й співпраці деформувало розвиток партійної системи України. Відсутність в партіях, що представлені у парламенті, ефективних важелів впливу на "велику політику" перешкоджало перетворенню їх в авторитетних і відповідальних акторів, через що багато з них стали заручниками боротьби амбіцій своїх лідерів. Одночасно стали виникати так звані "партії влади", що створювалися державною бюрократією для політичного прикриття і обслуговування її інтересів. Політично роздрібнений парламент об'єктивно сприяє зміцненню позицій Президента.

У 1997 р. був прийнятий закон "Про вибори народних депутатів України", що запроваджував змішану виборчу систему. Згідно з цим законом, 225 із 450 депутатів парламенту обираються в одномандатних округах по мажоритарній системі відносної більшості, а друга половина депутатських місць розігрується в загальнонаціональному багатомандатному окрузі за пропорційним принципом. Правом висунення списків кандидатів наділені політичні партії і блоки. Це призвело до того, що розміри одномандатних округів збільшилися вдвічі. Очевидно, що в такій ситуації на перемогу могли розраховувати кандидати, які або опирались на добре організовані партії, або мали у своєму розпорядженні значний адміністративний та фінансовий ресурс. Сприятливим для великих партій було рішення про проведення голосування за списками по єдиному виборчому округу, що співпадає з територією держави. А встановлення 4% виборчого бар'єру майже не давало шансу малим партіям увійти в новий склад парламенту.

У 1998 р. у виборчий бюлетень була включена 21 партія і дев'ять виборчих блоків, що об'єднували 19 партій. Отже, загальна кількість партій, що взяли участь у виборах, сягнула 40. Треба звернути увагу на той факт, що з 40 партій п'ять були зареєстровані Мінюстом в 1996 р. і 10 – в 1997 р., тобто незадовго до виборів.

Вісім партій і виборчих блоків, що подолали 4% бар'єр, в сумі набрали 65,79% голосів. Відповідно, голоси, що були віддані за інші партії (34,21%), виявились втраченими.³⁶

³⁶ Право вибору: політичні партії та виборчі блоки. Вибори до Верховної Ради України 1998 / Упорядники М.Томенко, О.Проценко. - К., 1998.

Якою ж вийшла після парламентських виборів 1998 р. партійна система України? Вчені вважають, що ці вибори сприяли формуванню в парламенті держави системи малих партій.

Згідно з П.Маєром, до категорій малих відносяться партії, що отримали на виборах менше 15% голосів. З восьми партій, що подолали у 1998 р. 4-відсотковий бар'єр, лише КПУ набрала більше 15% голосів виборців (24,65%).

Відповідно з запропонованою П.Маєром класифікацією, партійну систему, при якій дві найбільші партії, що мають у своєму розпорядженні більше ніж 80% мандатів, треба кваліфікувати як систему великих партій, якщо вони розпоряджаються 65% мандатами, мова йде про систему середніх партій, а, якщо у них 42% мандатів, то це система малих партій. Очевидно, що партійна система України, де дві найбільші партії КПУ і НРУ разом отримали у 1998 р. 37,55% мандатів, відноситься до останнього типу. До аналогічного висновку ми приходимо при підрахунку індексу фракційності (F) партійної системи України за методом Д.Рає. Значення даного індексу змінюється від нуля (однопартійна система, при якій всі голоси і мандати отримує одна партія) до одиниці (повністю фрагментована система, де кожний виборець голосує за свою партію, а кожний парламентар представляє окрему партію).

У даному випадку індекс фракційності (F) на парламентському рівні (за пропорційною частиною) дорівнює 0,80. Така величина даного індексу була характерна для Бельгії (0,82), Фінляндії (0,80) і Швейцарії (0,84) в 1980 – 1994 рр.³⁷

Що стосується регіонального розподілу підтримки лівих, правих і центристських партій, то тут небагато змінилося порівняно з 1994 роком. Варто лише зазначити, що в одномандатних округах на сході та півдні держави ліві цього разу отримали менше мандатів, ніж чотири роки тому. Це, очевидно, було обумовлено вже згадуваним ефектом збільшення виборчих округів. У цьому відношенні показовим є те, що дві "партії влади" (НДП і АПУ) при достатньо скромних

³⁷ Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porownawcza / Pod. red. A.Antoszewskiego, R.Herbuta.- Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s.174.

успіхах в загальнодержавному окрузі добились непоганих результатів в одномандатних округах (14 і 8 мандатів)³⁸.

Про слабкість організаційної структури українських партій свідчать і вибори до місцевих Рад, що проходили одночасно із парламентськими. Частка партійних депутатів у цих органах становила 7,76%.³⁹

Підводячи попередні підсумки проведеного аналізу, можна відмітити наступне:

- становлення партійної системи України відбувається повільно;

- законодавче визнання виключно загальнонаціональних організацій при регіоналізмі реальних політичних партій надає партійній системі України штучного характеру;

- існуюча в державі виборча система сприяє успіху на виборах великих партій або політичних структур і кандидатів, що володіють значним адміністративним і фінансовим ресурсом.

Партійну систему України на початку її існування можна було б кваліфікувати як типово атомізовану. І справді, політичних партій нараховувалось чотири десятки, але жодна з них не мала ані того рівня чисельності, що дозволив би утворити дієві партійні організації на місцях, ані того рівня популярності, що давав можливість бодай половині потенційних виборців знати партії і розрізняти їх між собою, ані того рівня впливовості, що дозволяв би фракціям у парламенті чи у місцевих представницьких органах впливати на формування уряду чи виконавчих структур на місцях.

Атомізована система ніколи не буде стабільною і не залишається сталою протягом тривалого часу. Вона з часом трансформується у стабільнішу систему. Прогресивним варіантом такої трансформації є еволюція атомізованої системи до системи поляризованого плюралізму або інших стабільних систем.

А регресивним варіантом є скочування атомізованої анархії до однопартійних чи гегемоністських систем або встановлення військових диктатур.

Після 1996 р. можна сказати, що партійна система країни була перехідною від атомізованої до системи поляризованого плюралізму, навіть ближчою до останньої.

³⁸ *Ващенко К.* Деякі підсумки виборчої кампанії партій та блоків: регіональний аспект // *Нова Політика*, 1998, № 2.

³⁹ *Кужельюк Ю.* Українські політичні партії: тенденції сучасного розвитку // *Українські варіанти*, 1998, № 3-4.

Ця тенденція підтверджується такими характеристиками:

1. Наявністю в суспільстві політичних сил, які ставлять під сумнів або відмовляються визнавати легітимність існуючих у державі порядків ("правила гри").

2. Наявністю значної поляризації серед існуючих політичних сил, ідеологічної несумісності крайніх екстрем політичного спектра.

3. Наявністю двосторонньої опозиції ("ліві" – "праві").

4. Формування політичного центру, що визначає тристоронній (а не біполярний) характер взаємин у рамках політичної системи суспільства ("ліві" – "центр" – "праві").

5. Існуванням значних відцентрових рухів, радикалізмом політичної свідомості населення, відчутним впливом різного роду екстремістів на перебіг політичного життя в державі.

Ситуація ускладнюється посиленням люмпенських настроїв на тлі падіння життєвого рівня більшості населення, радикалізацією політичних вимог, реваншистськими настроями певної частини населення.

6. Відсутністю організованої опозиції, переважанням напіввідповідальної та безвідповідальної опозиції.

При цьому, чим довше затягується процес формування системної опозиції, тим більше шансів на посилення впливу має опозиція антисистемна.

7. Домінування в політичному житті так званої політики "набивання собі ціни" (а не чесного суперництва), яке представляє ситуацію, коли політичні суперники змагаються між собою не шляхом розробки найефективнішої програми, а шляхом роздачі населенню обіцянок та різного роду утопічних проєктів, критиканства.⁴⁰

Станом на 1997 рік в Україні склалася ліва опозиція до влади, репрезентована компартією, соцпартією та частково селянською партією. Ця опозиція майже не репрезентована у виконавчих структурах, проте має вагоме представництво у Верховній Раді та практично в усіх місцевих радах. Їх ставлення до виконавчої влади є жорстко конфронтаційним,

⁴⁰ *Шведа Ю.* Партійна система України на шляху до поляризованого плюралізму // Українські варіанти, 1998, № 3-4. *Deshchysia A.* Post-communist transitions: the rise of the multi-party systems in Poland and Ukraine.- Seattle, 1996; *Kubicek P.* Delegative democracy in Russia and Ukraine // Communist and Post-communist studies, 1994, № 27(4); *Romanjuk A.* Integration and Disintegration Processes in the Party System of Ukraine.- In.: The Future of East-Central Europe.- Lublin, 1996.

хоч і залишається в системних правових межах. Ліві звинувачують виконавчу владу у корупції, нехтуванні "інтересами народу", виступають за негайну компенсацію громадянам втрачених заощаджень та з іншими подібними ініціативами, не пропонуючи, щоправда, конкретних шляхів їх реалізації. Однак уряду вдалося домовитися з лівими з деяких окремих питань, зокрема, при затвердженні парламентом кандидатури Прем'єра у липні 1996 р. та урядової програми у жовтні цього ж року. Інколи ліві навіть солідаризуються зі своїми опонентами з правоцентристського табору. Наприклад, КПУ і Рух як найбільш потужні партії однаково зацікавлені у запровадженні змішаної виборчої системи і встановленні високого (не менше 5%) бар'єру проходження кандидатів за партійним списком. Солідаризувалися ліві та праві і з деяких інших конкретних питань. Такий тимчасовий збіг позицій опонентів викликаний або суто партійними інтересами, або явним викликом з боку виконавчої влади, коли ухвалюються рішення, здатні посилити корупцію у державі.

Права опозиція сьогодні значно слабша, ніж ліва. Вона передусім репрезентована УНА, яка була знята Міністерством юстиції з державної реєстрації, та деякими іншими партіями (Свобода, УКРП, Партія захисників Вітчизни). Праві опоненти, як і ліві, педалюють "антикорупційну" тему. Але, на відміну від лівих, звинувачують владу не в "розвалі єдиного економічного простору", а у "зраді національних інтересів України".

Політичний центр залишається досить аморфним. Його ядро все ще складає позапартійна владна номенклатура. Але і Рух, і НДП, які були "партіями ілюзії влади", цементують своєю присутністю політичний центр.

Напередодні та після парламентських виборів 2002 р. у розвитку партійної системи виявився ряд нових моментів. Перш за все, слід відмітити появу особливого поділу партій -- на "пропрезидентські" та "антипрезидентські". Причому даний поділ не враховує попередні ідеологічні розколи, в антипрезидентському таборі виявляються ідеологічні противники -- праві та ліві партії.

Парламент XIV скликання декілька разів намагався змінити виборчий закон, збільшивши частку депутатських мандатів, що розігрувались за пропорційним принципом, але всі ці спроби блокувались Президентом. Незважаючи на деякі модифікації електорального законодавства (спрощення процедури

реєстрації кандидатів і партійних списків, більш чітке регламентування передвиборчої кампанії тощо), мажоритарно-пропорційний характер електоральної системи і формула розподілу мандатів між політичними партіями і їх блоками залишаються попередніми.⁴¹

Виборча парламентська кампанія 2002 р. почалася, коли в Україні Мінюстом було зареєстровано близько 130 політичних партій. Основна маса цих партій – політичний мінімум. Справді загальнонаціональний вплив та вагу мають не більше шести політичних партій. І ще близько двох десятків володіють певними фінансовими можливостями, спираючись на обмежену або регіональну підтримку виборців і, звичайно, мають відомих у суспільстві лідерів. Самостійно ці партії не здатні вести боротьбу за парламентські мандати і можуть досягти деяких успіхів, лише об'єднавшись у блоки.

Ще одним моментом є те, що посилюється вагомість популярних або просто відомих політичних лідерів, які погодилися стати на чолі списків виборчих альянсів, хоча деякі з них є лідерами політичних партій. Згадаймо, який вдалий політичний крок зробили напередодні парламентських виборів 1998 р. об'єднані соціал-демократи, коли залучили до своїх лав популярних діячів – першого Президента Леоніда Кравчука та Євгена Марчука і занесли їхні прізвища до першої п'ятірки свого списку.

Значна група відомих політичних діячів дала згоду балотуватися до Верховної Ради на чолі виборчих блоків. Серед них – голова Адміністрації Президента академік Володимир Литвин (блок "За Єдину Україну"), экс-прем'єр Віктор Ющенко (блок "Наша Україна"), колишній секретар Ради національної безпеки і оборони Володимир Горбулін (блок Демократичного союзу і Демократичної партії). Серед фігурантів перших п'ятірок виборчих блоків – Прем'єр-міністр Анатолій Кінах, экс-прем'єр Валерій Пустовойтенко, віце-прем'єр Володимир Семиноженко, колишні міністри Геннадій Удовенко та Юрій Костенко.⁴²

⁴¹ Білоус А. Вибори вибору виборів. Український варіант // Пост-Поступ, 1993, № 3, Рутар С. Проблеми виборчого процесу в контексті становлення політичної системи України // Республіканець, 1994, № 1; Панкевич Р. Вплив виборчої системи на стабілізацію та розвиток політичної системи в Україні // Молода нація, 1997, № 7.

⁴² Томенко М., Олійник В. Партійна еліта України 2000.- К., 2000; Олійник В. Парламент 2002. Час вибору. - К., 2001.

Одним з індикаторів реального (організаційного, фінансового і кадрового) потенціалу політичних партій може бути їх участь у висуненні кандидатів в одномандатних округах. За даними центвиборчкому, на виборах 2002 р. своїх кандидатів в одномандатних округах висунули 76 партій, з яких 42 претендували не більше ніж на 10 місць кожна і лише 13 змогли запропонувати більше 50 кандидатів.

Із 33 списків, включених у виборчий бюлетень для голосування по багатомандатному окрузі (11 блоків і 22 партії), 4% бар'єр пододало шість (три блоки і три партії). Всього за переможців проголосувало 75,72% виборців, решта партій і блоків отримали 18,12% голосів. 2,45% виборців проголосували проти всіх, 3,71% бюлетенів були визнані недійсними.⁴³

Показник ефективного числа партій знизився порівняно з 1998 р., наблизився до середніх значень у державах Центральної і Східної Європи: на виборчому рівні він склав 7,96; на парламентському – 4,6.

Індекс фракційності партійної системи (за пропорційною часткою) піднявся до 0,88 (0,80 в 1998 р.), що свідчить про ріст пропорційного представництва партій на рівні парламенту.

Оцінюючи динаміку партійної системи України, не варто забувати, що в 2002 р. політичні партії конкурували між собою і в одномандатних округах за системою відносної більшості при голосуванні в один тур. Як відомо, особливою рисою даної системи є крайня диспропорція розподілу голосів: більша частка їх пропадає, а переможця обирає меншість виборців. Відомо також, що використання такої електоральної формули сприяє "дуалізму партій" (Дюверже). Все це підтвердила й українська практика.⁴⁴

На виборах 2002 р. за 225 депутатських мандатів боролися 3084 кандидати. За переможців проголосувало 35,68% виборців, тоді як 64,32% віддали свої голоси їх конкурентам. Два найпотужніші блоки поділили між собою 48% мандатів, отриманих по одномандатних округах. Ще 42% мандатів отримали безпартійні депутати. Отже, ми бачимо, що менш потужні виборчі об'єднання, які набрали на виборах більше 15% голосів, разом контролюють 47,3% мандатів. Це означає, що партійна система України залишається системою малих партій (за класифікацією П. Маєра).

⁴³ Офіційний сайт ЦВК: www.cvk.gov.ua

⁴⁴ Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна.- К., 1997.

Для виміру політичної структуризації парламенту можна використати введений Л. Маєром індекс агрегації (співвідношення кількості всіх парламентських партій до кількості місць, контрольованих найбільшою партією у парламенті). У 1998 – 2002 рр. індекс агрегації становив в Україні 3,73. Подібна величина даного показника була у Фінляндії в 1945 – 1979 і 1980 – 1994 рр. (3,38 і 3,11 відповідно), а також у Голландії (3,57) і Швейцарії (3,49) в 1975 – 1979 рр. У цих державах маємо справу із значним ступенем фракційності партійних систем і багатопартійною системою коаліційних переговорів, чому, зрештою, сприяє факт існування відносно малих політичних партій. Ці уряди є менш стабільними, а процес їх формування тривалий і вимагає застосування багатьох форм дискусійного характеру.

Звертаючись до політичної географії виборів 2002 року, необхідно відмітити, що представлені в парламент партії і блоки добилися успіху у більшості регіонів держави. Блок "Наша Україна" і КПУ подолали виборчий бар'єр у 24 регіонах; блок "За єдину Україну" – у 23; БЮТ – у 19; СДПУ(о) – у 16; СПУ – у 15.

Якщо розфарбувати адміністративну карту України в кольори партій-лідерів електоральної гонки 2002 р., то перед нами повстане двоколірне полотно (з двома плямами); із заходу на схід держави, включаючи центральні області (Вінницьку, Київську, Черкаську і Чернівецьку), будуть переважати кольори блоку "Наша Україна", а в усіх інших областях, за винятком Полтавської і Донецької (де перемогли, відповідно, СПУ і блок "За єдину Україну") – кольори КПУ. Але насправді політичні блоки виявилися полярними лише на протилежних кінцях України. У Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях виборці віддали свої голоси винятково за праві та правоцентристські партії і блоки, тоді як у Донецькій і Луганській, а також у Севастополі – за ліві й центристські.⁴⁵

Отже, проведений аналіз показує, що в Україні склалася багатопартійна система з малими партіями. Як свідчить досвід, політичне майбутнє таких партій пов'язане із створенням блоків (виборчих і парламентських).

Ступінь поляризації українського електорату відносно невеликий, вплив антисистемних партій незначний, стійкою електоральною базою володіють просистемні ліві та праві

⁴⁵ Офіційний сайт ЦВК: www.cvk.gov.ua

партії. Звідси випливає, що партійна система України, за класифікацією Дж.Сарторі, відноситься сьогодні до помірно поляризованої системи. Таким системам не притаманні сильні центристські тенденції, тому деякі політики стверджують, що міжпартійна боротьба може призвести до дестабілізуючої ситуації в державі. Ці думки, однак, здаються нам не дуже обґрунтованими.

Звичайно, формування партійної системи в державі ще не завершилося. Для цього двох парламентських компаній явно замало. Сьогодні партії і вся партійна система України знаходяться на перехідному етапі. Або будуть продовжуватися спроби штучного створення домінуючої партії ("партії влади"), або політичний клас України зрозуміє, що реальне змагання між політичними партіями за владу є необхідною умовою демократії.